

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVII. évf.

1902. September—October.

5-ik füzet.

Charruaud Desiré.*

Uram és keresztény testvérem!

Arra hívott fel, hogy ismertessem annak a férfinak az életét, ki folyóiratuknak több mint húsz éven keresztül hűségese levelezője volt; hogy írjak Charruaud Desiré lelkészlől, a st. maixent-i (Deux Sèvres) reformált egyház consistoriumának elébb rendes, azután tiszteletbeli elnökéről. Hogy e felhívásnak méltóan megfelelhessenek, bizonyos adatokat kellett beszerezniem. Ezért, hogy késtem e tanulmány elküldésével, melyet a lehető legteljesebbé akartam tenni.

*

Charruaud Desiré saintonge-i¹ volt. 1829-ben született Marennes megyében, Nieulle nagyközségben. E hely nem messze van a Seudre folyótól, mely forrásánál elég kicsiny, s hossza is körülbelől nyolczvan kilométer, de nagyszerűen torkollik az Atlanti Óceánba, a Maumusson tengernyilásban, a szent-troyani (Oleron szigeti) síkkal szemben. Apály alkalmával a folyó csak egy kicsiny patakoeska, mely az osztrigás tavak közt kigyózik, hol a híres marennes-i osztrigákat fogják s a nem kevésbé becsült marennes-i sótt gyűjtik. E sóstavak, vagyis a sófőzés már régi idő óta fő jövedelem forrása e part birtokosainak, sómunkásoknak és felügyelőknek. Úgy látszik, hogy Charruaud elődei az utóbbi osztályhoz tartoztak. A Charruaud család nagyon régi e vidéken. A 18-ik százévról okmányok is bizonyítják, hogy voltak ott Charruaud-k és hogy a reformationnak buzgó hívei voltak. 1892-ben Paul Pellet, akkor nieullei lelkész egy munkát közölt, a mely szerint egy Charruaud

* Charruaud Desirének életrajzát veszik itt olvasóink és azzal együtt a francia protestantismus újabbkori fejlődésének is rajzolását, Charruaudnak egy kortársától, a bordeaux-i felebbviteli törvényszék ítélőbirájától, kinek e fejlődés előmozdításában magának is nem kis része van, ki tollával és más módon is ma is sok szolgálatot tesz a francia protestantismus ügyének. *Szerk.*

¹ Saintonge Dél-Franciaországban egy régi provinciája.

(így!) 1786 és 1787-ben a nieulle-i egyházközség consistoriumának előlülője volt. Az üldözés korszaka csak akkor végződött, csak akkor zárult be az a kor, mikor az evangélium szolgálói a „puszta prédikátorai“ dicső címét kapták. Pellet lelkész a consistorium jegyzőkönyveit 1772-től közölve, azt a megjegyzést teszi, hogy ez okmányok a Charruaud-okra nézve határozott akaratról, férfias jellemről és mívelt értelemről tanuskodnak.

A család által megőrzött jegyzék megismerteti Charruaud elődei életének főbb eseményeit. A jegyzék címe: „Följegyzések id. Charruaud Pierre és az ő felesége Aubry Suzanne utódainak számára.“ Az irat mindenekelőtt adja a két házastársnak keresztelését: Aubry Suzanne-ét, ki született 1766. dec. 3-ikán Antouan faluban, St.-Just egyházmegyében és megkereszteltetett 1767. jan. 4-ikén; Charruaud Pierre-ét, ki született 1769. ápr. 11-ikén, Luzac helységben, Charruaud Pierre-nek és Brun Anna Máriának a fia, s megkereszteltetett ápr. 13-ikán. Ős mindkét keresztelést végezte ifj. Dupuy, „pusztai prédikátor.“ A jegyzék következőleg házasságuk idejét említi, mely 1793. jan. 9-dike. Házasságukból 4 gyermek származott: Anna, ki 1828-ban Gagnard Ferencz hajó-ácshoz ment férjhez; Jean; Pierre; Desiré Pierre. Az első hármat keresztelte a luzac-i ref. egyház lelkésze, Mazanric. A negyediket, Charruaud lelkésznek atyját, ki 1804. oct. 29-én született, keresztelték a luzac-i templomban 1804 dec. 18-ikán. Konfirmálta Berneau, a későbbi luzac-i lelkész 1821. máj. 31-ikén, két évvel a cultusnak hivatalos újra szervezése után.

A Charruaud Pierre által vezetett jegyzék az oldal-rokonokról két érdekes adatot említ: „1833. dec. 7-én hunyt el Coindriau József atya, sóárus, ki húsz éven keresztül társam volt s kinek elvesztését sajnálom. Jó férj volt, jó szülő, jó szomszéd, jó barát; hátrahagyja Charruaud Máriát, az én unokanövérémet.“ — 1833. dec. 10-én hunyt el Bertin Mihály 81 éves korában, sóstó-birtokos és vállalkozó. Huszonöt éven át társam, kinek elvesztését sajnálom, habár négy év óta vak vala. Jó férj, jó szomszéd, jó barát volt; hátra hagyta feleségét, Esjulet Anna Máriát és leányát Bertin Anna Máriát, Aubry András unokaöcsém nejét. Emlékezetül feljegyezte Luzac-ban 1833. dec. 10-én.“

A jegyzék egy megható följegyzéssel végződik, annak a halála följegyzésével, ki azt a jegyzéket megindította. Megérdemli, hogy ide ígassam: „Mai napon, 1849. ápr. 10-én estve 10 órakor költözött

el Charruaud Pierre 80 éves korában. Születése napján hunyt el, vagyis halála napján töltötte bé 80-ik évét. 1793. jan. 8-án lépett házasságra Aubry Susannával. Jó férj, jó atya, jó szomszéd volt. Két gyermeket hagy maga után, egy fiút és egy leányt, mindkettőt nagy korban. Fiának négy és leányának két gyermeke van, mind kiskorúak. A jó atya kevéssel halála előtt magához hívatta fiát és azt kívánta, hogy imádkozzék. Mikor az ima elvégződött, azt mondta: „jól van,“ és hozzátette: „gyermekeim mindig az Isten félelmében éltek.“ Emlékezetül: Charruaud Desiré Pierre, az elhunytnek fia, hogy az Isten nyugtassa meg a te lelkedet jó atyám és ültessen téged a Jézus Krisztusnak jobbára, hogy egy napon újra találkozam veled, s találkozék a te leányod és a te feleséged és a kicsiny gyermekek is.“

Ez a feljegyzés a mily egyszerű, éppen oly megkapó bibliai zamatosságával.

A jegyzékben megvan elhunyt barátunk atyjának családja is. Atyja Charruaud Desiré Pierre 1827. jul. 3-án lépett házasságra Grellier Erzsébettel, a St. Sorminbeli Nieulle községi Grellier Jean és Rousseau Jeanne törvényes leányával. Nieulle a hely, a hol a mi siratott barátunkat érte a halál, s a hol most családja lakik. Nieulle-ben született atyjának négy gyermeke, a kik közül most már csak kettő van életben. A négy gyermek: 1. Desiré Pierre, ki 1829. nov. 27-én született s 1830. jan. 24-én kereszteltetett meg Castel Jean nieulle-i lelkész által (La Rochelle-i egyházmegye, Rochefort kerület). Keresztapja Charruaud Pierre atyai nagybátyja, és keresztanyja Rousseau Jeanne anyai nagynénje volt. 2. Seraphin Jean, született 1832. sept. 27-én, kereszteltetett ugyanazon lelkész által a templomban. 3. Erzsébet, szül. 1837. nov. 19-én, ker. ugyanazon nap, ugyanazon lelkész által; férjhez ment Nieulle-ben egy Roux nevezetű úrhoz; már halott 4. Justin, sz. 1840. jan. 17-én, ker. Luzac-ban ápr. 19-én, husvét utáni napon; keresztelte Cambon lelkész.

Charruaud Desiré Pierre elődei hagyományát követve vallásos elveket ápolt és szigorú apai tekintélyt tartott családjában. Fiainak már születésükkor meghatározta pályájukat. Az idősebbet, a ki elhunyt s a ki ugyanazt a nevet viselte, mint ő, egyházi szolgálatra szentelte. Először a marenes-i prot. nevelő intézetbe adta s miután ott az elemi osztályokat elvégezte, collegiumba St. Toy la Grande-ba (Gironde), mely város hajdan nevezetes protestans

központ volt. Ez erősített szabad város 1562-ben tanácsosai szavazatával és a nép egyhangú felkiáltásával elfogadta a reformatiot. A reformáltak egy egyetemes zsinatot és egy politikai összejevetelt tartottak e városban. 1621-ben XIII. Lajos megostromoltatta e várost és elfoglalta; a róm. kath. vallás ekkor visszaállított és e visszaállítást egy nagy körmenettel ünnepelték, melyben maga az uralkodó ment elől; de a templom megtartott és abban protestans lelkészek prédikáltak egészen a nantes-i rendelet visszavonásáig, a mikor aztán azt lerombolták és ott házakat építettek, köztük egy üres helyet hagyva, melyet maig is „a templom helyének“ neveznek. Mint Saintongeban a tizenhetezredik század közepén, a lelkészek megkezdték szolgálatukat Alsó-Guyenne-ben is s a tizenkilencedik században, a protestans cultus visszaállítása után néhány évvel St.-Toyban protestans nevelő intézeteket állítottak. Az első intézetet Bourgade lelkész kezdte, ki Ariège-ből származott s meghalt St.-Toyban 1847-ben. A másodiknak Pellis, egy valdens protestans volt az igazgatója. Ez intézet 1845-ben a Félice Dániel igazgatása alá került, ki Félice Vilmos montaubani theol. tanárnak volt a festvére és az ő igazgatása alatt ez intézet nagyon emelkedett. Az ő keze alá jött és ott tanult öt évig Charruaud Desiré is, testvérével, Seraphinnal együtt (utóbbi St.-Toyban kereskedő lett). Az 1848. febr. forradalom felizgatta az ifjú kedélyeket és az intézetben lázadás tört ki az alatt az ürügy alatt, hogy némely tanár igen szigorú. De ezt lecsillapította a természettudomány tanárának, Muzaeanak atyai közbejövetele, kit később néhány évig én is tanítómul tiszteltem, ki született r. katolikus volt, de a voltairianismust vallotta. Charruaud Desiré e derék intézetben mély vallásossággal párosult jó szellemben növekedett. Az ő szellemének szabadelvűsége és őszintesége ez intézetre mutat vissza. A baccalaureatusi vizsgát Bordeauxban tette le. Azután a montaubani theol. facultásra ment, hogy a papi pályára készüljön elő. 1852. végén, nov. 15-én vették fel a bölesemre. Nálunk ugyanis két ága van a tanulmányoknak a papságra készülők számára: az előkészítő tanulmányok, az úgynevezett böleselemi osztály és utána a tulajdonképpeni theologia. Charruaud a bölesemiekből 1854. jul. 21-én letette a vizsgát és nov. 13-án a theologiára vétetett fel. A facultáson érintkezett a többiek közt a legtudósabb és legszabadabb elvű tanárral, ki fényt adott a facultasnak, ki az irodalmi és tudományos világban a legismertebb volt: a kitűnő Nicolas Mihálylyal. 1852-től kezdve e híres

tanítómesternek lett a tanítványa, ki a facultason a bölelmet és a bölelemtörténelmet tanította, s a tanítványi viszonyból oly barátság fejlődött ki, mely mindig megmaradt. Nicolas volt képviselője az ő apósával, Montet tanárral, az egyháztörténelem tanítójával a szabadelvűségnek a montaubani facultáson. A tanárok nézetei itt tényleg nem voltak egyezők. A többség, mely egy pillanatra maga közé számította a híres hitszónokot, Monod Adolfot, az újraébredésért lelkesült a Calvin tanaihoz való visszatéréssel, s az ifjakat a hagyományos orthodoxia iránti tiszteletbe akarta belénovelni; a szabadelvű kisebbség pedig a szabad vizsgálódás elveszthetetlen jogát fentartani. Charruaud Desiré kezdettől fogva nem habozott, hogy az utóbbiakhoz csatlakozzék, engedelmeskedve erkölcsi természete hajlamának.

A szabadelvű protestans mozgalom, mely azt lehet mondani, a XIX. százév közepe táján kezdődött, alapjában a franczia szellem visszahatásának eredménye volt, a külföldi befolyások ellen való visszahatásnak eredménye. Kétségtelenül a régi calvinismus franczia földön született. Lefèvre d' Etaples és Kalvin nem külföldi forrásból merítettek, hanem ugyanabból a forrásból, mint Luther és Zwingli. A bibliából. És a reformatus hittudósok sokkal radikálisabbaknak és logikusabbaknak mutatták magukat, mint angol és német társaik. Az „Institution Chrétienne“ könyv, mely dogmatikájuk kifejezése, egyike a legfőbb munkáknak a franczia irodalomban. A Rochelle-i hitvallás, mely annak kivonata, sokáig irányítója lehetett a protestantismusnak. De ez iratokban foglalt rendszeres hittanban sok tudományi tévedés volt. Mikor a XVI. száz hitvallásait készítették, a természettan és csillagászat még a középkori elmaradottságban állottak. A szövegkritika akkor még nem létezett. A szentkönyvek fordításai hibákkal voltak teli. A vallástalansággal és istentagadással vádolt újítók kötelességüknek érezték a világi hatalom fenyegetésével szembe, hogy a régi hitvallások átnézésére megindult mozgalmat, melyet ők kezdettek, már megállítsák. És ők arra szorítottak, hogy a hitvallásokat alábszállítsák, ama szellemmel egyenesen és láthatólag ellentétben, mely az ő vallási forradalmukat előidézte. A külső szertartások babonás gyakorlata méltán sértette. Azzal szemben ők a hit által való megigazulást állították, hangsúlyozva az Isten souverainitása tanát, de nem bántották a régi conciliumok metaphysikáját; meghagyták a háromságtant, a Krisztus vére által való szabadítást, a helyettes elégtételt, az örök kárhozatot, az ó-szö-

vetségben foglalt csodákat. Csináltak egy más orthodoxiát és a bátrabb és következetesebb hittudósokat, kik merészkedtek e tanokat bírálni, erőszakosan eltávolították és kiátkozták. És így a reformált egyház a XVII. százévet úgy élte át, hogy a nantes-i rendelet ideje után a régi tant és fegyelmet nem érintette. Hősiesen és szentül élt. Az Isten jogait védve, védte a lelkiismeret jogait is. Az üldözések a protestans akadémiákat szétszórták, a felsőbb oktatást megsemmisítették. A „pusztai prédicatorok“-nak a vallási szükségleteket kellett kielégíteni, tanulmányokkal nem foglalkozhattak. Szétszórt testvéreiknek a hit- és vigasztalás ígét kellett vinni és önfeláldozásra készen lenni a róm. kath. papság és a király zsarnokságával szemben és a „reformatio gyermekei“ Palissy Bernard szép kifejezése szerint, „tudtak meghalni“. A türelmi rendelet csodálatos kitartású ref. papságot talált, de miveltségre inkább középszerűt, mely meglegegett a százév böleselmével, egy nemes, de felületes bölesellemmel, mely befolyást gyakorolhatott a nagy forradalom politikai és társadalmi vívmányainak létrejövetelére, de nem szolgálhatott a kor szükségéhez mért hittudománynak. A forradalom szelei és az első császárság folytonos háborúi miatt az egyházak csak nyomoruságosan élhettek. Az 1815-iki béke után Európa, s különösen Franciaország, mindenféle angol hittérítőkkal árasztatott el az anglikán egyházból s a nonconformista felekezetekből. Újra-ébredést prédikáltak, a vallásos buzgóságot igyekeztek fölkelteni a népben és némi jót tettek is. De az élő kegyességre nézve tett nyilatkozataikat szélső dogmatismussal kötötték össze, mi sértette a huguenották jó érzékét, kik nem szerették az olyan mértéktelen megnyilatkozásokat, mint a milyenek az angol-amerikai „Revival“-éi voltak. Hatottak a buzgóságra, de a szellemi egyoldalúságot fejlesztették. Innen az összeütközés, az ellenállás, a harcz. A mérsékeltek a methodista nevet adták e mozgalom pártolónak. E név nem annyira az angol methodista egyháztól jött, mint inkább az evangelisatio egy methodusának alkalmazásától. E *methodus* hívei mindig ugyanazon nyilatkozatokkal keresték a megnyerendőket: folytonos imák, szakgatott sóhajok, a bűnök nyilvános megvallása, gyakori összejövetelek, mystikus vallásos énekek, melyek a régi huguenották komoly és józan zsoltáraitól egészen különböztek. Folytonosan hirteleu és csodás megtérésekről beszéltek. Ez irány, mely akaratlanul is a római egyháznak annyira feltudott külső cselekvények rendszerévé lett, a prediciot meg akarta szorítani a nyilvános

istentiszteletben, a predicator, mely az értelemhez szól és a szabad vizsgálódás gyakorlatát megkívánja. A kik e mozgalmat nem pártolták, azokat megvetőleg „rationalisták“-nak nevezték és kizárással fenyegették. Nicolas tanárt bevádolták a kormánynál, hogy megnyitó előadásában felforgató, társadalomellenes tanokat hirdetett. Ő az ész jogát állította helyre a theológiában, a mikor az ellenkező iránynak hívei azt a tudományos és történelmi kérdésekben is kétségbe vonták. Egy pillanatra megkísértették kötelezővé tenni a Rochelle-i hitvallást. Az 1848-iki egyetemes zsinat — synode officieux Lajos Filep bukása után elvetette a kötelező hitvallások rendszerét, miután a nimesi híres lelkész, Vincent Sámuel, azokat hátrányosknak mutatta fel. A kik ekkor kisebbségben maradtak, azok közül sokan elhagyták a zsinatot és a hivatalos egyházat és a korábbi, 1830-iki dissidensekkel szövetséget alkottak, a „franciaországi szabad egyházak egyesületét“.

Ez egyházak testülete 1849-ben egy hitvallást és egy egyházi rendszabályt állított meg, mely ma is érvényben van. A mi azt jellemzi, az exegetikai és kritikai tudomány eredményeinek megtagadása. Ragaszkodnak a XVI. százbeli orthodoxyához. A Jézus istensége dogmájának támogatására a Timotheushoz intézett levélből egy helyre hivatkoznak, mely régi fordításainkban rosszul van fordítva, mert azok testben megjelent *Istenről* beszélnek, holott a szövegben ez áll: Ő megjelent testben. S a kanonicus levelek egy másik helyében meg, mely arról szól, hogy az egész írást istenileg ihletettnek szokták venni, bizonyítékát látják a theopneustikus dogmának, a mi egyházainkban elfogadott canonicus könyvek különös ihletésének. Hogy megerősítsék a tanokat, a háromság, a Jézus vére által való elégtétel s a teljes inspiratio megígátott tanát, ezért váltak el a szabadegyházak a nemzeti reformált egyháztól, melynek híveit azzal vádolták, hogy egyenlő jogot adnak a tévedésnek és az igazságnak és a tanban sajnálatos anarchiát idéznek elő. Ő éppen ez egyházak kebeléből emelkedett a legerősebb protestatio, melynél erősebb protestatiót a régi calvinismus ellen a XIX. százév nem látott. A jelt erre a genfi „Oratoire“ tanára, egy dissidens theol. facultas tanára: Shéer Edmond adta meg, ki miután onnan elbocsátott, Strassburgba jött, hogy Colani lelkész és tanárral, ki maga is egy az „ujraébredésnek“ megnyert családban született, megalapítsa a „Revue de Theologie“-t, ezt a híres folyóiratot, mely húsz éven át miután a régi theopneustikus dogmát lerombolta, fűtt

gyászéneket a régi scholastikus theológiának, az ujkori tudományos szellemmel szembetűnő ellentétben álló theologiai tudománynak.

Ez eszmék Montaubanba éppen akkor batoltak el, mikor Charruaud odament. Ez eszméket ő elfogadta. E tudományos és vallási mozgalomban a francia tiszta, világos gondolkozásnak ama régi rendszerét találta, melyet Descartes tanított, s mely alapján nem más, mint az értelmi őszinteség, mely nem kevésbé becses, mint az erkölesi őszinteség. Az új theológiának jelszava volt: hogy ne fogadjon el semmit, a minek nincs visszhangja a vallásos lelkiismeretben. A theologia, a mely egyszersmind a vallás tudománya és böleselme, nem fogadhat el kiindulás pontokúl olyan dolgokat, melyeket az egyházi tekintély erőszakol rá. Szellemi bizonyítékok lelkesitik; számba veszi a vallási és keresztény tapasztalatokat, de formuláinak érthetőknek kell lenni az emberi ész előtt. Nem fogadhatja el, hogy az isteni kijelentésnek két neme van, a természeti és természetfeletti. Előtte Isten nem csupán fensőbb lény, transcendens, hanem benlevő is, immanens. Minden kijelentése a bensőben történik. Szelleme nem közbevetőleg közlekedik az emberekkel s nemcsak egy nehánnyal közlekedik, a kiknek küldetését külső jelek kísérik. Szabadon közlekedik mindenekkel és folyton munkál az emberiségben, kijelentve magát az erkölesi bizonyíték jellegével a tiszta sziveknek, az igaz lelkeknek, a hamisság ellenségeinek, kik a gyermeki bizalommal az értelem emelkedettségét egyesítik.

Charruaud ez emelkedett eszmékben megerősödvé hagyta el a montaubani facultast. A theol. baccalaureatust 1858. januárban szerezte meg. Az erre irt munkájában már nagy tanultságot és szellemi érettséget tanusít. A tárgy, a melyet választott volt, történelmi és kritikai, a Kolossébeliekhez intézett levél hamis tanairól. Iratának végkövetkeztetése: 1. hogy a levél téves tanait nem lehet az essenismusra vinni vissza; 2. a csalárd doctorok, kik a levélben emlittetnek, zsidó gnostikusok, a II. százbeli gnostikusok előfutárai; 3. a gnosticismus csirái már láthatók az apostoli kor kezdete óta. A bizottság elnöke Nicolas volt és tétéleinek védelme után felavatták Charruaud-ot a keresztény papságra. Tonneins-ben kapott s. lelk. állomást 1858. febr. 11-én, melynek elfoglalásáról a „Lien“ című lap számolt bé. Beiktatásán jelen voltak: Montet és Nicolas tanárok tanári díszruhában. S Pellissier bordeaux-i lelkész tartotta a beiktató beszédet, a kinek a hire akkor Franciaország déli részében mind növekedett. Pellissiert Charruaud még abból az időből ismerte, mikor

St.-Toyban volt tanuló. Gyakran átrándult Bordeauxba, hol Pellissier és barátai szívesen látták. Pellissier egy régi languedoc-i családból származott, melyet erőszakkal a katholicismusra térítettek. Nagy atyja aztán Bordeauxba telepedett. S atyja, mint jansenista, teljes szabadságot engedett fia szellemi fejlődésének. Pellissier már gyermek korában megtagadta az ostyával élést. Később egy nagynénje útján, ki anglikán volt, megismerte a protestantismust. 1842-ben egy iratban annak nyilvánosan védelmére kelt Lacordaire atyával szembe, ki a protestantismust a St. André-székesegyházban támadta. A jog után a theológiát végezte, hogy lelkész lehessen. S az is lett Bordeauxban és a Shérer és Colani által hirdetett új eszméket prédikálta. Charruaud ragaszkodott hozzá és hű maradt iránta mindvégig. Pellissier az apostoli kötelességekről beszélt és mély hatást tett a Jézus Krisztus új szolgálja lelkére. A beiktatáson még jelen volt Charruaudnak három tanuló társa: Enjalbert, Moebus és Tournon.

Charruaud nem késett rendes állás után nézni. S pár hónapi segédlelkészkedés után Philip mauvezin-i pap ajánlatára St. Maixentba hivatott rendes lelkésznek. E nevezetes egyházközségben a Gibaud papi család száz évig töltötte bé a papságot. Az első: Gibaud Ferencz Péter, ki 1752. dec. 4-én született Aiguillère faluban (Vendée) s tanult Lausanne-ben (mert akkor még protestans theológiát nem türtek meg Franciaországban) 1781-ben lett St. Maixentban lelkész s ott volt az 1787-i türelmi rendelet kiadásáig. A kormány utóbbi törekvései miatt bolygó életet kellett élnie. Az 1789-i forradalom bekövetkeztével üdvözölte azt és támogatta. Egy hátra maradt jegyzékéből kitűnik, hogy egy napon 1500—2000 embert gyűjtött, hogy e csapattal az idegenektől megszállott határ védelmére menjen. A X. évben a vallási ügyek újra szerveztetvén, Napoleon császár iránt nagy elismeréssel adózott, ki magát a vallásszabadság pártolójának bizonyította. E kormány iránti lelkesültsége miatt, mit több consistoriumi határozattal is megmutatott, Gibaud s illetve Rivière Ferencz a waterloo-i csata után kegyvesztett lett. XVIII. Lajosnak egy határozata 1816 márt. 3-án eltiltotta a lelkészi teendőktől. Nemsokára ugyan megengedték a papszkodást, de nem St. Maixentban. Rouillé-be (Vienne) ment és ott teljesített papi szolgálatot; s St. Maixent-t csakis a juliusi forradalom után nyerte vissza, néhány hónappal 1834. nov. 15-én bekövetkezett halála előtt. Gibaud Ferencz után fiát Gibaud Sándort kell megemlítenünk, ki 1788-ban született, s theológiát mint atyja Lausanneban tanult s

1809-ben második lelkésznek hivatott St. Maixentba s atyjának elmozdítása után az ő helyére lépett és a consistorium elnöke lett. Meghalt 1863. nov. 28-án. Két fia hasonlóan lelkészi pályán működött: Gibaud Jakab Theophile, ki született St. Maixentban 1811. jun. 15-én és Gibaud Lajos Frigyes, ki szül. Beaussais-ben (Deux-Sèvres) 1813. oct. 12-én, hol atyjuk ideiglenesen tartózkodott. Theológiát mindketten Strassburgban tanultak, melynek facultása szabadelvűségéről híresebb volt, mint a montaubani; de míg az idősebb St. Maixentba ment, az ifjabb Moncoutantban lett lelkész. Az utóbbi nyugalomba vonulása után La Rochelle-hez közel Lafondban lakott s meghalt 1902-ben.

Mikor Charruaud 1858-ban St. Maixentba ment, két Gibaud, atya és fia szolgálták ott a reformált egyházat. Charruaud Gibaud Sándornak lett a segédje és helyettese és 1863-ban, dec. 19-én hivatalának viselője. Ez állásába 1864. febr. 21-én iktatták be.

Charruaud St. Maixentba jövele után néhány hónap múlva megnősült. Szívének hajlamát követve, Gibaud Sándornak kisebbik leányát, Gibaud Mária Louise-t vette nőül. Házasságuk 1859. máj. 19-én volt és a st. maixent-i templomban áldatott meg a nő nagybátyja, Gibaud Frigyes moncoutant-i lelkész által. Nyomban utána tehetem, hogy Charruaud mély érzelemmel viseltetett mindig neje iránt s nejére nagyon fájdalmas csapás volt, midőn Isten őt mellőle elszóltotta. A részvét igaz érzetét fejezem ki Charruaudné asszonynak nyilvánosan e helyen is. Házasságuk négy gyermekkel áldatott meg, kik közül kettő van életben.

Alig hogy Charruaud a rendes papságot elfoglalta, az ő jog- és szabadság szeretetével síkra szállott amaz eszmékért, melyeket theol. tanulmányai idején sajátjává tett. Munkatársa lett Paschoud Márton lelkésznek és Haag M. Eugene-nek „Le Disciple de Jesus Christ“ folyóiratban, a mely huszonöt éven keresztül szolgálta a vallási szabadelvűségeket. Könyvismertetésekkel irt a folyóiratba, s különösen elein kemény támadásokkal kellett szembe szállni, melyeket Pellissier ellen intéztek. 1860 nov. hónapban Pellissier vezette be a papságba Charruaudnak két tanulóársát is: Torchut-t és Moebus-t. Felindulva a fenyegetéseken, a melyekkel az orthodox reactio fenyegette az új theologia növendékeit, s a szabadelvűségtől áthatva, a jövő egyházának szolgálatára szentelte fel őket, mely egyháznak egyetlen alapja lesz, Jézus Krisztus, kit a lelkiismeret úgy fogad el, mint Istennek kijelentőjét. E szavakat az előhaladott

szellemű emberek lelkesedéssel fogadták. De az orthodoxok zajosan tiltakoztak azok ellen és hadjáratot indítottak Pellissier és az ifjú lelkészek ellen. Charruaud egykori tanulótársaihoz e bátorító szavakat intézte: „Ne féljeteK ifjú testvérek! Mindig testvéri kezet nyújtunk felétek. Hogyha a mult egyháza üldözte eretnekeit, a jövő egyháza zászlójára Istennek Jézus Krisztus által tanított egyetemes szeretetét írta. (Disciple, Janvier-Fevrier 1861.)

Az orthodox reactio folytatván munkáját, három évvel azután a párisi consistorium Paschoud M. lelkész-társát, ifj. Coquerel Athanase-t eltiltotta a predikálástól. Coquerel kegyes, rokonszenves, ékesszóló pap volt és őt sokan hallgatták. Ez botrány volt, melyet hosszasan nem tudtak elviselni a protestantismus „frères ignorantinsjei.¹ Renant nem átkozták ki, mikor a „Jézus életét“ kiadta. Ellenvetéseket tettek, de úgy beszéltek róla, mint „kedves és tudós barátunk“-ról. Guizot, ki a protestantismus iránti buzgóságát abban mutatta meg, mint államférfi, hogy a Sonderbund² javára nyilatkozott, s mint publicista, hogy támogatta a pápa világi hatalmát, a pápáét, ki ellent mondott, hogy Rómában protestans templomot építsenek, — vette azt a sajnálatos bátorságot, hogy azt írja, hogy a consistoriumot nyugtalanítja a hallgatóknak üdve, kik Coquerel Athanaste-t hallgatják, s ezért őt le kell szállítani a szószékről. Ugy is történt. Coquerel ellen meghozták a határozatot. De ez erős tiltakozással találkozott. Nehány nap alatt ötezeren egy kérvényt irtak alá a consistorium e határozata ellen, melyet a democraticus és liberális sajtó is keményen bírált. A vidéki consistoriumok közül is több állást foglalt és tiltakozott. A st. maixentí egyh. tanács 1864. jul. 4-én néhány héttel azután, hogy Charruaud annak elnöke lett, tiltakozó határozatot hozott, kimondva, hogy a párisi consistoriumnak „sajnálatos“ tette „az evangelium ellenes hatalomnak visszaélését“ állapítja meg. És joggal mondotta ezt.

¹ Frères ignorantins, 1495-ben alapított szerzetes rend.

² 1845-ben a jezsuiták befolyására Sweitzban hét canton: Uri, Schwytz, Untervalden, Zug, Luzern, Fribourg, Wallis külön szövetségre (Sonderbund) léptek. Az országgyűlésen a radikális párt követelte a Sonderbund feloszlását és a jezsuitáknak az országból kitiltását. És az országgyűlés ezt határozattá is emelte. 1847-ben aztán Dufour tábornok közreműködésével Luzernben létrejött a szövetség Austria, Poroszország, Oroszország és Franciaország között. Guizot kezet nyújtott Metternich-nek és I. Miklós czárnak. Szégyene ez. A protestans elv elleni ez árulását nyilvánosan is szemére vetették 1865-ben éppen akkor, mikor Coquerelt a papságból száműzette.

1867-ben a szélső orthodoxia és az evang. liberalismus közt harez támadt Poitou vidék¹ főhelyén és Charruaud felhiva érezte magát, hogy abban részt vegyen. Poitiersben egy lelkészi állás betöltéséről kellett gondoskodni. A város presbyteri tanácsának válaszára az új theológiának egyik legtiszteltebb és legjobban minősített hívére esett, Monod Adolf egy független tanítványára, Goyra. Az orthodoxok arra dolgoztak, hogy a független elemet kiküszöböljék az egyházból. Goy, mint st.-toyi segédlelkész megtagadta az apostoli hitforma felolvasását a vasárnapi istentiszteleten, mely hitforma inkább egy katolikus maradvány és semmiképpen nem érdemes arra, hogy protestans hitforma legyen. Nicolas, a tudós tanár egy könyvben számolt bé e hitforma történetéről, mely munkát Charruaud a „Disciple“-ben ismertette. Goy a poitiers-i presbyteri tanács meghívását azzal a feltétellel fogadta el, hogy őt nem kényszerítik arra, hogy a hitvallást a szószékből olvassa. A presbyteri tanács e feltételt elfogadta és hozzájárult a lusignan-i consistorium is. E határozat nem kis nyugtalanságot okozott a párisi consistoriumnak, mely miután Coquerel Athanase-t eltávolította, meg akarta kísérteni, hogy első papjával Paschoud M.-al, a liberálisok patriarchájával is ugyanazt tegye. A párisi consistorium Guizot által vezetve 1867 aug. 17-én tiltakozott Goy kinevezése ellen, a ki aztán vissza is lépett a jelöléstől. A független szellemeket így igyekeztek eltávolítani az orthodoxok, hogy az embereket a liberális mozgalomtól elijesztsék.

Charruaud e nézet különbségből levonta a következményeket. A „Lien“ lapba küldött és 1867. nov. 9-én közölt levelében azt mondotta, hogy elérkezett a pillanat, hogy a protestansok felvilágosítottassanak, mert az apostoli symbolumot a protestans paposkodás sine qua non-jává akarják tenni. „E hitvallás, — tette hozzá, mely oly kevéssé protestáns, lenne tehát a fennálló orthodoxiának utolsó szava. Kétségtelenül ha az orthodoxia ezzel ki van merítve, ez nem mutat termékenységére.“ Az apostoli hitvallás történetét elmondva, levelét e bátor nyilatkozattal végzi: „E symbolummal úgy teszek, mint egy új igával, melyet reám kényszerítenek: lerázom magamról.“

A st. maixenti consistorium egyike a legelsőknek, melyek Franciaországban a reformatio ünnepét tartani kezdték, mely ünnep a francia reformáltaknál ma már mindenütt szokásban van és a

¹ Poitou Franciaországnak egy régi provinciája, hol a protestansok nagy számban laknak.

katholicusok „Halottak napjával“ esik össze. Charruaud egy ily ünnepről számot adva, a XVI. száz férfairól úgy beszélt, hogy nem oszthatjuk minden nézetüket még az evangelium nevében sem, a melyet nem mindenütt fogtak fel; emlékezetüket azonban tisztelni kell, mert egyenes leszármazottjaik vagyunk. Meg vagyunk győződve, hogy ők ma velünk lennének a szabadságban és a haladásban a mult szolgasága és szokásai ellenében.

Charruaud ez időben különös előszeretettel foglalkozott a liberalis protestantismus elveinek népszerűsítésével. 1867. martius hónapban Poitou vidéken egy egyesületet szervezett, kapcsolatban a párisival, mely 1861-ben alakult arra a célra, hogy az orthodox támadásoknak ellent álljanak. Az egyesület egyik feladatául tűzte ki, hogy egyes lelkészeket küldjön ki a szabadelvű nézetek prédikálására. Legelőször Pellissier-t hívták fel erre, ki Deux-Sèvres-ben öt beszédet tartott nagy sikerrel. A templomok mindenütt megteltek hallgatókkal, miveltekkel és földmives néppel. A poitou-i derék protestansok készséggel hallgatták a magasabb szellemi élet igéit. Charruaud örvendett leginkább e sikernek.

Hogy a néppel a vallástudomány eredményeit megismertesse, fölhasználta a liberalis protestans kiadványok czéljából alakult párisi egyesületet, melynek e sorok írója egyik titkára volt az 1870-i szomorú eseményekig, fölhasználta és a „Protestant liberal“ lapjain (1867. aug. 8. sz.) az egyesületnek hasznos útmutatásokat is adott. Hibáztatta az angol-amerikai modorban irt vallásos regényeket, melyek szánandó hatást idéznek elé, melyeknek hangja hamis, köznapis és unalmas. S ajánlta, hogy francia modorban irjanak vallási munkákat.

Az 1870-iki események föltartóztatták a fölszabadító mozgalmat. Midőn a rossz kormánytól romlásba vezetett Franciaországot megcsonkították, csonkítást szenvedett a mi nemzeti protestantismusunk is. A frankfurti egység következtében Németországhoz csatolt tartományok prot. népességének egy része a haladás eszméihez hajlott. A csatolás következtében a francia reformáltakkal és lutheranusokkal való érintkezésük megszűnt. A strassburgi prot. theol. facultás eltűnt, hogy csak hét év múlva szülessék újra Párisban, és azzal kialudt a mi egyházunknak is egy világitótornyja.

A szerencsétlenségek, melyek a hazát érték, komoly gondolatokat keltettek polgártársainkban. Sok jeltől úgy látszott, hogy a demokratia hívei felfogva a romlást, melyet a r. katholicismus oko-

zott a mi hazánknak és átalán a többi latin fajú népeknek, vallási reformhoz folyamodnak, mely a politikai és társadalmi reform szilárd alapja. 1871-ben ez volt a mi álmunk. De reményünkben csalódtunk és annak fájdalmas oka, hogy egy ilyen mozgalom koraszűlöttnek tessék, az, a mit ma mindenki tud. Annak oka, hogy a protestantismus hivatalos többségében hibázott a feladatára nézve. A hagyományos orthodoxia képviselői a vallási kritika munkájától már féltek, a Commune sajnálatos eseményei rájuk meg éppen izgatólag hatottak és meg akarták akadályozni a szabad vallásos gondolkozást az egyházban, a helyett, hogy megnyitották volna a kapukat azok számára, kik a katholicismust elhagyva, vendégszerető vallásos otthont kerestek. A reformatus orthodoxia magatartása azt a gondolatot keltette bennük, hogy nem érdemes egy igát széttörni azért, hogy egy másikat vegyenek fel. És a protestans terjeszkedés így föltartóztatott, mint a növény, melyet az áprilisi szelek elhervasztanak, mielőtt teljes virágzásra jutott volna.

A ref. orthodoxiának feje akkor a híres Guizot volt. E kitűnő embert találoán jellemzi egy másik államférfi, ki maga is nagyot hibázott. De az igazságot onnan kell venni, a hol találjuk. „Guizotban, írja Ollivier Emil, a császárság minisztere, (*L'empire liberal. Le principe de nationalité*, page 361.) volt emelkedettség, méltóság, széles látkör, s gyakran erő; a megindító hatást kivéve, megvolt benne az ékesszólás minden adománya magasabb fokban, de hiányzott az éleselműség; spherikus alkotású szelleme a dolgok felszínén mozgott, beléjük nem hatolt.“ Ezért, hogy nem fogta föl ama mozgalom jogosult voltát és nagyságát, melyet a protestans theológiába Schéerer, Colani és az új iskolának más hívei vittek be. Ő az ellen korlátokat akart állítani. Ezért, hogy eltiltotta a hivatalos egyház szószékéről Coquerelt és kívánta a császári kormánytól Pacheloud M. elmozdítását, mely szabadelvűbbnek mutatta magát, mint ő, mikor kivánságát megtagadta. Az 1871-iki szerencsétlenségek után eselfogásokkal Thierstől és Jules Simon-tól megnyerte, hogy Párisba egyetemes zsinat hívassék össze. Látni lehetett, hogy ennek a célja a vallásos liberalismus kiirtása. A consistoriumok többé-kevésbbé önkényes beosztásokkal állítottak össze, hogy többségük legyen. A poitou-i részleges zsinat 1871 végén jött össze 1872-ig Charruaud elnöklete alatt. Az egyetemes zsinatra képviselőkül megválasztotta Gibaud Theophile lelkészt, Pecaute Felixet, a híres paedagogust, Rochereau-t, Belfort bátor védőjét, s én is szerencsés voltam ahhoz,

hogy megválaszszanak. Rochereaut St. Maixent-ben ismertem meg, a honnan ő származott s a hol neki 1879-ben szobrot emeltek; a gyűléseken komoly tanultságát, helyes ítéletét, erős protestáns érzületét becsülhettem.

A poitoui képviselők az 1872-i egyetemes zsinaton a kötelező hitvallás ellen szavaztak, mely hitvallást Bois tanár nézett át és védelmeszt, s melyet aztán az ő nevééről neveztek el. Mi a leg-erélyesebben tiltakoztunk az ellen, hogy lánczokat tegyenek az egyházra. Megmondottuk előre és a mint mondtuk, úgy is lett, hogy a protestáns nép nem fogadja el azokat. De kérés, tiltakozás, minden mondás hiába való volt. A többség megszavazta. A következő évben Guizot-nak Thiers-el való összejövele után, — mikor Thiers kijelentette, hogy nem hajlandó e határozatokat megerősíteni, mert az egyházak képviselőitől nem egyhangulag hozattak, — Thiers kormánya megbukott. Az 1873. máj. 24-iki szavazás, egy monarchikus restauratio kísérletének előjátéka kedvezett a militans orthodoxia tervének. E pártnak két nevezetessége, Mettetal és Chabaud Latour e napon a többséggel szavazott. Az új kormánytól új zsinatnak összehívását nyerték meg. A liberalis párt küldöttei, lelkészek és világiak nem vettek e zsinatban részt és tartózkodásukat egy kiáltványban indokolták. Az orthodox küldöttek magukra maradvá, egy szervezeti szabályzatot szavaztak meg és az 1872. ülésen való többség határozatának szentesítését kívánták a kormánytól. Kevés-sel azután a hitvallás kiadását az államtanács a X. évi Germinali törvény értelmében helyben hagyta. Következőleg egy más hitvallást akartak érvényre emelni, az 1872-ben meghatározott hitvallást a világiak számára, kik választó jogukat kívánták megtartani. A liberalis consistoriumok megtagadták a szabályokhoz való alkalmazkodást. A zsinatos egyházakban élő liberalis világiak is megtagadták azoknak aláírását. Innen a választók kitörlései, megsemmisített consistoriumi választások, megválasztott liberalis lelkészeknek meg nem erősítése a cultus administratioja részéről. Innen a kellemetlen évek, melyek a franczia protestantismusnak a XIX. százévbén szégyene. Az orthodoxia főbbjei használták azt a körülményt, hogy a hatalmon katholicusok, legitimisták és klerikalisok voltak. Az orthodoxia szánandó harczt folytatott, kétes játékot üzött, mint az események megmutatták.

De ideje visszatérni Charruaud Desiré-hez és ahhoz a szerep-hez, melyet ő e válságos időben játszott. A veszély nem gyakorol-

hatott más hatást e nemes természetre, mint azt, hogy munkára és aldozatra ösztönözze. És ő ezt meghozta.

A strassburgi „Revue theologique“ az 1870-i események után megszűnt. A „Disciple de Jesus Christ,“ mely a nagy közönség számára volt szerkesztve, s mely hosszú ideig oly hasznosan terjesztette a vallási liberalizmus elveit, alapítójának Paschoud Mártonnak halála után -- mely Thiers bukása napján következett bé, többé nem jelent meg. Szükség volt a protestans sajtóban egy új liberalis folyóiratra. Charruaud ekkor nem kicsiny pénzáldozattal megindította a „Libre Recherche“-et, melynek első száma 1874, aug. 30-án jelent meg. A folyóiratot Charruaud vezette bé egy ezikkkel, melyben a következőket írta: „Mi a hit emberei vagyunk, kik azt hiszik, hogy Isten nem rejtí magát a fellegek mögé, hanem közel van mindenikünkhez. A ténylegesség emberei vagyunk, kik nem gondolják, hogy az emberiség babonából, dogmából, holt betüből, szenteskedő kiáltásokból élhet. A szabadság emberei vagyunk, kik úgy itélik, hogy a valódi erkölesség, az őszinte s a névre méltó vallás nem létezhetik a lelkiismeret szabadsága nélkül.“ Jézusról szólva azt mondta: „Hogy Jézus nem a dogmák tanítója, éppen ezért, hogy ő oly nagy, annyira emberi és egyszersmind isteni; ő jobbat tett annál, mint hogy szórszálhasogatva okoskodjék. Ő az isteni csiráját tette le az emberiségbe.“ És tovább ezt: „Meg kell szabadítani az emberiségnek e szent és tiszta eszményét a keresztény mythológiától.“ Ezért hogy ő tiltakozott és vele munkatársai az orthodoxiának muló diadala ellen. Mindazok, a kik 1870 előtt írtak a liberalis protestantizmus lapjaiba, most e folyóirat körül csoportosultak, hogy csak a főbbeket említsem: Nicolas Mihály, Leblois Lajos, Strassburg bátor lelkésze, Veizes Leó, Stroehlin Genfből, ifj. Coquerel Athanase, Pecaut Felix, Bost Theophile és Elisée, Chavannes, Reville Albert, Steeg Gyula. Én is dolgozó társa voltam a folyóiratnak. Charruaud védte az ügyet az ellenfelek ellen. A „Republique Francaise“ tudomány rovatában egy író materialistikus álláspontról bírálván a folyóirat ezikkeit, Charruaud felelt neki, azt írván, hogy „sem az orthodoxok tehetetlen dübe, legyenek akárminő orthodoxok, sem azoknak keserü humora, a kik magukat „libre penseur“-öknek nevezik, nem akadályozzák meg a keresztény szabadelvűeket, hogy az ők munkájukat teljesítsék. Mi megyünk a magunk utján hiva Istenben, az emberi lélekben, a tudományban, melynek minden megbizonyított vivmányát örömmel fogadjuk... Mi nem zavarjuk össze a régi theogoniákat az újabbkori tudományyal és a valódi vallással.“

Azokban a kritikus körülményekben, melyek a liberalis protestantizmusra az úgy nevezett „erkölesi rend“ kormányja alatt jöttek, Charruaud mindig hallatta szavát, hogy barátainak bátorságát erősítse. „A liberalisok — mondta — nem nyérhetők meg semmi erkölesi lazaságnak.“

1876 elején tárgyalások folytak az orthodoxok és liberalisok közt, hogy ezek előre ismerjék el elvben a Bois-féle hitvallás tekintélyét. Charruaud ekkor azt írta: „Kétségtelenül jó dolog, kedvesnek, békülékenynek lenni, a békét keresni, de úgy vélem, hogy erősnek is kell lenni és nem kell megengedni a kizsákmányolást. Tartok tőle, hogy az orthodoxia nem éri el azt, hogy minket valóban kizsákmányoljon. Az orthodoxia kizsákmányolja a pap kenyérmorzsját, félelmét, gyöngeségét és ki fogja zsákmányolni, ha lehetséges, a lelkiismeretet is.“ Charruaud inkább „szerette a szakadást kettős szervezettel, mint a nem igaz, minden őszinteséget nélkülöző békét.“ Tanácsát elfogadták. A liberális párt nem hajlott meg. Franciaországban akkor a politikában reactio állott bé. Republicanus kormányok jöttek egymás után. A strassburgi liberalis theol. facultást áthelyezték Párisba és újra szervezték.

A bilincsek, melyekkel az orthodox doctrinarismus a választói jognak szabad gyakorlatát megkötötte, széttörtettek. Az orthodoxia feladta az egyháznak erőszakos ostromlását. Megelégedett azzal, hogy az egyház kebelében a zsinatosokat külön csoportosítsa Bersier lelkész ajánlatára, ki az úgynevezett „szabad egyházból“ a nemzeti egyházba lépett.

De kevéssel azelőtt, hogy az egyházi viszályban e változás békövetkezett, Charruaud helyzetében is komoly változások állottak bé. Az a szerencsétlenség érte, hogy egy pár hónap alatt elvesztette két gyermekét, kik kevéssel azután haltak el, hogy anyai nagybátyjuk Gibaud Theophile is meghalt. Charruaud megszüntette a „Libre Recherche“-t. Az utolsó 1877. jul. 30-i számban igazolta álláspontját. „Mind a mellett a szemrehányás mellett is, a melyet némelykor tettek, hogy nem vagyunk eléggé opportunisták, mi tovább is megmaradunk eddigi álláspontunkon. A tudomány, kritika, bölcselem dolgában mi nem ismerünk opportunistust. Mi nem tudunk közvetíteni e kettő közt: az igaz és hamis között. Mi nem ismerünk közvetítést a lelkiismeret dolgában. Minket e tekintetben semmi meg nem félemlít. A sértegetések nem bántanak, a fenyegetések hidegen hagynak, a durva hangon mosolygunk.“

Charruaud több körülmény következtében, melyeknek elbeszélésébe nem bocsátkozhatunk, elhatározta, hogy lelkészi állását feladja és lakását Párisba teszi át. 1881. sept. 24-én megválasztották utódát. A mikor ezt ugyanazon év oct. 29-én a consistorium tudomásul vette, egyhangulag sajnálatát fejezte ki a lemondáson és elismerését huszonnégy évi lelkészi működése felett és elismerésének jeléül a Consistorium tiszteleti elnöke ezimével ruházta fel.

A paposkodást feladva, Charruaud Párisban települt meg családjával és részese lett a Fischbacher et Co-féle nevezetes könyvkiadó vállalatnak. Ott gyakran találkoztam vele és mindig örömmel találkoztam e kedves, egyenes jellemű, megbízható baráttal.

Anyját 1867-ben vesztette el, atyja, ez a régi származású huguenotta, a kiről említést már tettem, 1892-ben halt el Saintongeban. Ez újra fájdalmat okozott barátunknak. Az örökség megosztása a családban minden nehézség nélkül történt. A család egyik élő tagjának elbeszélése szerint a gyermekek közül a legidősebb az osztozás előtt azt mondotta testvéreinek, hogy mindenik választhat egy néki leginkább tetsző tárgyat. Elfogadták. Mikor a választás sorban a legifjabb fitestvérre került, egy olyan tárgyat választott magának, melyet az ő gyermek korában az atyja arra használt, hogy őt javítsa. Mikor e választásnak okát kérdezték, nemes egyszerűséggel így felelt: „E javító eszköz használatának köszönöm, hogy ember lett belőlem.“

A sóforrásokat nem osztották meg. Azok közösek maradtak és sorra használták. Charruaud Desiré ragaszkodással viseltett mindig Saintonge vidékéhez, a hol született. Azt kívánta, hogy szülői mellé temessék és e kívánságát minden nehézség nélkül teljesíthették is. A halál szülőföldjén Nieulleben érte utól. Hirtelen jött. 1901. oct. 9-én szerda napon karos-székében olvasta lapját. Neje látta, hogy egyszerre összeesik s néhány pillanat múlva több életjelt nem adott. Még ugyanazon estve táviratban tudatták velem a szomorú hirt, de a temetésen nem vehettem részt a távolság miatt. Temetése csakis oct. 12-én történhetett meg. Fáradtságba került, míg egy kemény sziklában sirt áshattak. De Charruaud kívánsága teljesült; földi maradványai saintonge-i földben nyugsznak, nem messze a mérhetlen és egyhangu tengertől, mely hazánk nyugati részét határolja.

Charruaud az utolsó pillanatig érdeklődött az egyházi mozgalmak iránt, melyekben neki jelentékeny része volt. A legnehezebb

pillanatokban vett részt a harcban. Szerencsésebb volt, mint tanítói és barátai, a liberális protestantismus nagy hitszónokai, hogy a munkának láthatta az aratását is. A látszólag győzelmes orthodoxia kebeléből állottak elé azok a tudósok, azok a komoly tanultságú férfiak, kik újra fölvtették és folytatták a megújítás nehéz munkáját, melyet a múlt százév közepén a strassburgi hittudósok kezdettek. A ki a theol. fejlődésben legnagyobb nyomot hagyott, a kit mindenekfelett lehet idézni, Sabatier Auguste tanár, ki Charruaud előtt alig pár hónappal halálozott el. Mindenesetre érdekes tudni, hogy Sabatiert 1868-ban a dogmatika tanszékére az orthodox consistoriumok jelölték a Guizot ajánlatára és minthogy többséget nyert, a minister meg is erősítette. A liberális pártnak jelöltje Goy tanár volt, a st.-toy-i iskola növendéke, mint Charruaud, Goy tanár, a ki tanítója és barátja lett annak, ki e sorokat írja. De a consistoriumok szavazatának csak kisebbségét nyerte meg. És Sabatier tanár, az ő szerencsés versenytársa, az orthodoxia választottja lett az, ki azt az elvitázhatlan érdemet szerezte, hogy a theologiai forradalmat véghez vitte, bevégezte. „Tanulmány a vallás böleselméről pszichologiai és történelmi alapon“ ezimű 1897-ben kiadott könyve végleges diadalát jelentette a szabad theol. tudománynak és levetését a régi sholastikának. Azt mondják és készséggel elhiszem, hogy e munkának sikere és másfelől a kibékülés ügyének éléhaladása, a protestánsok tömörülése, melyet az 1896. és 1899.-i lyoni értekezletek eszközöltek, nagyon jók estek Charruaud Desiré szívének. És az a választás, mely az ő életének utolsó pillanatain történt, melylyel Sabatier Auguste utódlává az ő irányának egy követőjét választották meg, megszentelte a mi egyházaink szerencsés evolutiójának sikerét, mely most lehetővé teszi, hogy a francia protestantismus a fájdalmas szakadás és sajnos harcok után diadalmason haladjon jövője felé. És ezzel be is zárom egy kissé hosszúra terjedt tanulmányomat.

Az olyan embereknek élete, mint a Charruaud Desiré-é, e e bátor harcossé megmarad; emelkedett eszméknek volt ő harcosa. Atyja házánál a szigor, a mély és szabadelvű vallásosság, a becsületesség és tisztelet hagyományát találta. S ugyanezeket kereste az iskolában, a hol tanult és egyebütt is minden összeköttetéseiben; az egyházban a haladás embereire nézett, azokat becsülte, a szabadelvű vallás és független tudomány hőseit. Ezekkel egyesült, hogy a régi korlátokat, melyek a hit és tudomány, a vallás és böleselem

egyességét akadályozták, lerombolják. A szellem ügyének volt harczosa. Azt mondotta, hogy a hol a Krisztus szelleme van, ott van a szabadság, azaz a benső rosztól, a vétectől és másfelől a külső rosztól, a politikai, társadalmi és egyházi zsarnokságoktól való szabadulás. E két ellenféllel soha nem alkudozott. Ez az ő életének összege.

Neve fenmarad történelmünkben azoké mellett, kik a mi nemzeti protestantismusunkat szép rendeltetésének magaslatára emelve, Franciaország megújhdására munkáltak.

Charruaud, mindazok, a kik téged ismertek, meg fogják őrizni szivükben emlékedet!

*

Fogadja a szerkesztő ur az én igaz testvéri érzelmeknek kifejezését.

PARIS EDOUARD.

Bogáthi magáról és Dávid Ferenczről.

A XVI-dik száz magyar költőiről alig tudunk valami bizonyosat. Benczédi Székely István, Thordai Benedek, Szekhárosi Horváth András élete ma is a mult homályában lappang. Tinódi Sebestyén és Balassi Bálint alig tudtak az elfeledés ködéből a legújabb korban kibontakozni. Mindezeknél mélységesebb sötétség borította el Erdély legnagyobb költőjének, a „Magyar Soltár“ megteremtőjének, Bogáthi Fazakas Miklósnak emlékét, kinek még nevével sincsenek tisztában a tudósok, s kit némelyek megtettek a saját maga fiának, mások legkitünőbb munkáit oda ajándékozták egyik tanítványának, hogy e kölcsön vett babérral is a hatalmas Pécsi Simonnak homlokát díszítsék . . .

A „Keresztény Magvető“ idei 1-ső és 3-dik füzetében látott napvilágot az első komolyabb kísérlet a végre, hogy az első „Magyar Soltár“ szorosabb kapcsolatba hozassék a költő életével. Akkor még föltevésekkel kellett megmagyarázni a Bogáthira 1582-ben lesújtó tragoédiát, mely elsöpörte hű bajtársát, a Dávid Ferencz fiát s ő neki is két évi halál-félelmes bujdosásába, sőt csaknem életébe került. E csapás kizavarta a költőt a gerendi kastély esendéből, hol a zsoltárok magyarra alkotásában már szépen előhaladt; de annál jobban ösztönözte azután a benne Pécsen feltámadt kínzó honvágy, hogy a megkezdett nagy munka befejezésével erdélyi pártfogóinak kegyét tovább is kiérdemelje.

Legújabbán váratlanul oly bizonyítékok kerültek elő magának Bogáthinak kezéből, melyek a történeti valónak színét öntik el az eddigi kétes becsű föltevéseken. E hiteles történeti adatok világot derítenek a Dávid Ferencz családja és Bogáthi közt fennállt bensőbb kapcsolatra. A Dávid Ferencz pártján álló költő nemcsak ennek vejjével, Trauznerrel, élt szorosabb összeköttetésben. Részvétellel emlékszik meg naplójában Dávid Ferencz elítéltetéséről és meg akarja őrizni emlékében halála napját, mely nov. 7. az ő értesülése szerint. Jól ismeri még a Dávid sirját is, melyről a Szamosköziénél

pontosabb adatot jegyez föl. A Dávid bukására történt hívek üldözését („az ember Jézus imádásának új dogmája miatt“) sajnálkozva, sőt gúnyosan „O tempora!“ felkiáltással említi. Fájdalmas részvétellel emlékezik meg Dávid Ferencz nagy tehetségű fiának kimultáról is, ki 1582 márcz. 27. vagy 28-dik napján d. e. 9 és 10 óra között halt el a benne bízó jóknak nagy gyászára, sőt rémült megdöbbenésére.

Több más fontos, de részben ismert adaton kívül, megbecsülhetetlenek a Bogáthi családjáról szóló, itt alább bemutatott följegyzések is. Ime kellő világításban áll ma előttünk az a költő, kinek szellemi alakját eleddig csak körvonalalaiban sem ismerhettük eléggé; életének földértésén pedig egy félszázad óta mindhiában fáradoztak. Most megtudjuk saját magától honát, születését, származását, élte legfontosabb éveiben való lakhelyeit; megismerjük barátjait, rokonságait, nejét és gyermekeit. S látni fogjuk a renaissance ez elkésett hatalmas alakjánál, mint nyilatkozik meg a görög, latin és héber klasszikus ó-kor iránti rajongó lelkesedés még ifjúkori szerelmi viszonyának szövésében és utóbb gyermekeinek elnevezésében is. Valóban köszönetet érdemel Kelemen Lajos buzgó hitfelünk, kinek figyelmét legelőbb felköltötték e becses följegyzések s nem kisebb köszönetet és elismerést érdemel a derék történetbúvár is, kinek fáradhatatlan és szerencsés kutatásai már eddig is számos érdekes adattal gazdagították egyháztörténetünket. Ime itt szóljon ő maga legújabb fölfedezéséről!

I.

Bogáthi Fazekas Miklós naptári följegyzései.

Kelemen Lajos tanárjelölt urnak köszönhetem, hogy Bogáthi Fazekas Miklós, XVI. századbéli kiváló egyházi és világi énekköltő és jeles egyházi író életéről olyan adatokhoz jutottam, a melyek a nevezettnek meglehetősen ismeretlen életviszonyait több oldalról megvilágítják és azonfelül még azért is igen becsesek, mert magától Bogáthitól származnak. Kelemen úr szíves volt felhívni figyelmemet egy, az Erdélyi Muzéum-Egylet könyvtárában levő s 1551-ben Wittenbergben kiadott Eber-féle „Calendarium historicum“-ra, mely 1553-ban Joannes Literatus kolozsmonostori nótáriusé volt és a melyben Kolozsvár reformálására és Dávid Ferencz halálára vonatkozó érdekes feljegyzések is találhatók.

A naptár átvizsgálása után arról győződtem meg, hogy az egykor

Bogáthi tulajdonát is képezte és a legtöbb bejegyzés épen ő tőle származik. János deák, a monostori nótárius, alig irt bele valami emlékezetre méltó dolgot. Ellenben feljegyezte a naptár minden egyes lapjára az illető naptári szent nevét, a mire neki, hivatalánál fogva, nagy szüksége volt és a melyeket abban a protestáns naptárban nem is találhatott.

Bogáthi Miklós bejegyzései kétfélék. A nagyobb rész olvasmányaikból tett jegyzet. Itt láthatni idézeteket a classikus írókból, főleg Plutarchusból, újabb latin költőkből, egyházi atyákból és modern theologusokból, egyházi és profán történetekből stb. Ezek a jegyzetek csakis mint Bogáthi olvasmányainak emlékezte, birnak értékkel. Hanem annál becsesebbek azok az adatok, melyek saját családi életének és kora egyes nevezetesebb eseményeinek megörökítései. Kevés ugyan ezeknek a száma ; a bejegyzések sem valami részletek : de van bennök több oly adat, mely eddigi tudásunkat értékes anyaggal gazdagítja. Bogáthi jegyzeteiből csakis az utóbbiakat jegyeztem ki ; de ezeket megtoldottam még négy oly bejegyzéssel, melynek némi jelentőséget tulajdonítok. János deák jegyzeteiből is felvettem négyet, mint értékesebbet s ezt „János deák“ hozzáadásával jelöltem meg.

Az Eber-féle naptárba az események a napi datum szerint jegyeztetvén be, a chronologiai rendet külön kellett összeállítani, hogy az anyag áttekinthetőbb legyen. Az alábbi chronologiai rend tehát tőlem származik. A hol Bogáthi az évet nem tette ki, a valószinű évszámot zárjelbe tettem. Minthogy az események napja mindig megállapítható s így a bejegyzést az illető napon könnyű megtalálni, azért mellőzöm a könyv lapszámának a jelzését.

*

Márczius 7. Moses moritur 7. Adar mensis. Ex cabala hebraica Munst. in capite 3. Jehosuah.

1445. novemb. 28. Marinus Barletius Scodransis de hoc Ischanderbego libro, ni fallor, 13. scripsit. Eum vidi apud A. Macerium. (Nb. Itt a nyomtatott szöveg Skanderbég trónfoglalásáról szól.)

1488. január 5. Eoban Hessus natus 1488. hora post meridiem 17, idest mane hora 5. diei dominici Epiphaniarum. Vide Camerarium.

(1541.) október 5. Eoban Hessus moritur. Camerarius. Natus annos 53, menses 8, dies 27. Idem annus fatalis fuit multis viris doctis et eruditis recedentibus(?)

1548. deczemb. 4. Natalis Nicolaj Figulj Bogathÿ Anno domini M. D. XL. VIII.

1551. deczember. 17. Reverendissimus Georgius Episcopus Waradiensis thesaurarius regni Hungariae et Trans., Locumtenens Reginalis Maiestatis ac iudex generalis etc. interfectus est dolo per hispanos Regis Ferdinandi, in fortalio in Alwÿntz Transsil-

vaniae, per eiaculationem trium pixidum, hora fere 7. antelucana 1551. — János deák.

1556. márczius 4. Cometa visa est versus septemtrionem inter orrientem, anno domini 1556. cuius cauda extendebat se versus meridiem; duravit diebus. . . Eo die Petrus Petrowÿth nomine Stephanis (!) filÿ Joannis Regis oppugnabat Albam Juliam in Transsylvania. — János deák.

1556. márczius 15. Monachi de utroque claustro Coloswariensi expulsi sunt 1556. — János deák.

1556. márczius 16. Imagines sanctorum et omnia sculptitia ex utroque claustro Coloswariensi eiecetae et combustae sunt 1556. — János deák.

1567. decemb. 9. Octavius Pantagothus Pacatus Brixienis frater moritur 1567. Oniponte Panuin (?) epistolam ad J. Metell. sequen (?) Juriss (?) Varro in litteris quadriennio stupore corporis adversa valetudine laborans patientissime ultra Lxx. annum vitae.

1575. január 14. Euphrosyna generosa matrona Chr. Hagmasi coniunx decedit Vetzy 1575.

1575. julius 10. Circa meridiem caeditur misere Caspar Bekes ad campos Sz.-Pal a meridionali Marysij fluminis parte prima Sabati anno 1575.

1575. novemb. 10. Thorda exusta anno 1575.

1576. novemb. 2. Barptolomeus Forgosi (?) pastor ccelesiae superioris Thordae moritur 10. nocturna 1576.

(1577.) márcz. 20. Tumulatur Magnificus Christophorus Hagmasius de Beregszo Albae, mortuus ante 15. die.

(1577.) august. 4. Ἐπανάων οὐν στεφάνῳ τόμῳ(?) περὶ τοῦ γάμου τῆςγε Καθαρίνης.

(1577.) auguszt. 7. Καθαρίνη ἡ βαγοέασα.

1577. auguszt. 8. Μετάγε τῆς παρθένου, καὶ τῆς δεοποινης, καὶ ἀδελφός ἐλάλουν καὶ ἐμὴ Καθαρίνη ἐγένετο ἄγια. Et iam mea fuit (egy szó olvashatatlan.) 77.

(1577.) auguszt. 12. Προαύλια τὰ ἡμῶν τοῦτ' ἐστὶ ἕγε ἐμού καὶ τῆς παρθένου τῆς ἐμῆς, τῆς Καθαρίνης χειραψία ὡς ἔπος εἰπεῖν.

1577. októb. 26. Inauguratione solemnī conductus sum meae Catharinae 77.

1577. novemb. 12. Cometes visus ad meridiem. 1577.

(1577.) deczemb. 9.

Hac Catharina die Figulo vatoissa fit uxor
Nicoleo: o Charitum sit locus ille torus.

1578. január 23. M. Kupa Thordensis moritur. 78. Eodem die tumulatur vidua honesta Matthaei Hinc (?) 78. Thordae.

1578. augusztus 18. Martinus Dezmas, praeclarae spei adolescens, an potius puer, Bogathius, frater meus moritur dysenteria.

(1578.) novemb. 16. Edidit haec CASTAM, sole inclinante secunda prandium post hora, primam nostri pignus amoris, die quem vocant Solis.

1579. január 15. Zudarne moritur Thordae 1579. nata 96 annos, relicta pronepotum proneptiumque sobole numerosa.

1579. február 4. Martha Csipkes moritur 1579. Thordae.

1579. jun. 2. Franciscus Davidis damnatur Albae Juliae Transsilvaniae. 1579.

1579. októb. 14. Magnificus Ladislaus Czaky moritur Claudiopoli 1579. Deductum eiusdem funus est Claudiopoli Almasium.

1579. novemb. 7. Franciscus Davidis theologus incomparabilis moritur in carcere Devensi, ob adorationem Jesu Christi hominis dogma novum; sepultus iuxta Martini aediculam, sub signo Lysimachi Leone, Deo sic procurante, anno 1579.

1580. január 9. Ad tumulum synodus tota est comitata JOANNEM ANGALOSI nono Januarii obeunte die 1580 Claudiopoli hydrope mortuum.

1580. jun. 2. (Lásd 1579. jun. 2. folytatálagosan következnek :) Eiusdem confessionis fratres 1580. eodem die, hora 9. antemeridiana excommunicati, dieti Antichristi; O tempora, in Thordana Synodo superintendente D. A. H.

1580. julius 25. LAMACHUS mascula proles, altera in ordine, editur a Catharina mea, 10. hora nocturna, horologio mox sonante, coelo sereno, trino, quem vocant Veneris radio vel aspectu. Luna postridie opposito Soli in capite Draconis, Claudiopoli Anno DLXXX. (Az évszám és e két szó: „die Lunae“ ugyanazon kéztől, de más tintával.)

1580. novemb. 23. Egregius Dominus Gabriel Witez de Bikal moritur anno 1580.

1581 február 15. Elisabetha Botskana moritur inter 5. et 6. matutinam Albae Juliae, uxor Christophori Batorj Vaivodae etc. anno 1581.

1581. május 5. Sigismundus Christophori filius Bathory de Somlio quatriidiana deliberatione coetus magnatum procerumque regni Transsilvaniae eligitur Vayda Transsilvaniae etc. anno 81. Claudiopoli.

1581. május 25. Christophorus Batorius de Somlio vayvoda Transsilvaniae et Comes Sieulorum moritur 1581 hora 7.

1582. jan. 31. Tertia proles nostra ASPASIA nata octava luna seu Tetragono Februarii die Mercurii, ante auroram, coelo ante nubilo, tum vero mire sereno stellatoque anno 1582. Gerendi.

1582. márcz. 27. David Francisci filius Davidis, N. Hertelius inter 9. et 10. antemeridianam moritur 82.

1582. márcz. 28. David Hertelius, Francisci Davidis filius, iuvenis natus 22 annos, moritur inter 9. et 10. horam antemeridianam in patria Claudiopolj, cum conterritu et moerore multorum bonorum, quorum ille spem deseruit. 1582.

1582. márcz. 31. Michael Kornis vir autoritate praecipua apud Scythulos moritur St. Georgii 1582.

1582 april 18. Nicolaus Staraius moritur tertia nocturna 1582. Thordae.

1584 jan. 4. Quarta soboles maseula nascitur nobis inter 5. et 6. matutinam, propior quintae horae huius diei sabbati nubilosi, gelidi et modice ningentis. Da pater huic vitam; curam addam propius ipse, ut potero, charis sit tibi et ille aliis ὡς ἕδε πασιφιλος καὶ τιμιος ᾔν. Anno 1584 Thordae, domi avitae paternaeque, nova luna. Vide 27. August.

1584. auguszt. 27. Pasiphilus noster festivissimus et eo charissimus inter 1. et 2. horam pomeridianam, suo mense octavo, moritur placidissime tolerato 8 dierum morbo 1584. Prima domus meae labes et funus. Sit nomen Domini benedictum in omnibus. — Condidit in campo, petro ei infacto, extra oppidum Thordae, versus Chrysam fluvium, sub vinea avita Bardociorum cognatorum, centum pedibus infra vineae ianuam directo gradu. Dies erat quinta Sabbati, cuius octava aegrotare coeperat.

1585. julius 13. Secundus Pasiphilus Pelides, quinta soboles nostra, nascitur feliciter, quod Deo gratias agimus; nubilo coelo et pluvioso, circiter 8. hora matutina, ut conicere rari licuit, Sampauli ad Homorodum Seythulorum anno 1585. luna deficiente ac quarto post die nova futura, die quem vocant Martis.

1586. szept. 9. Sexta proles nostra, Pentesilea, nascitur anno 1586. decima prope hora antemeridiana, die Veneris, quam ego Ruhaman ex Osee 5, 1. (Mostani beosztás szerint Hos. 2, 3.)¹ mater vero Annam vocabat.

1587. deczemb. 29. Ipso meridie anni 1587 coelo humido adeoque ningente, quum prius totis mensibus atra foret hyems, nascitur soboles septima mihi, luna undecima january ex vetere Calendario, at ex novo anni 88 octava circumcisionis, die Veneris, Sampauli Seythulorum Sedis Udvarhely, ubi tertia iam soboles; — mox sereno et vento frigido humidisque cogente nubes, Paltiel.

1588. julius 11. Catharina Tsipkes mea charissima uxor moritur anno 1588, nona fere vespertina, die quem vocant Jovis incipiente et Mercurio delapso.

1591. april 7. IIX. Soboles, prima autem ex altera coniuge nata die dominica, quae erat 14 Nissan mensis, pomeridie circiter 2. aut 3. hora, qua et prima iuxta Calendarium Gregorianum anno 1591. Sampauli. (Az aláhuzás Bogáthitól való.)

Pokoly József.

II.

Fölvilágosító észrevételek Bogáthi családi érdekü föl- jegyzéseihez.

Bogáthi 1548. decz. 4-én Tordán született, a Bogáthi Fazakas (Figulus) családból.

1575 első felében a dézsi iskolánál van mint mester alkalmazva. Itt jegyzi föl Hagymási Kristófné halálát és Békés Gáspár

¹ Az 1872. és 1873. évbéli Károli-kiadás szerint: Hós. 1. 6, 8.

bukását. 1575. nov. 10-én már Torda égéséről szól. Ugy látszik, őszszel már átköltözött szülőföldjére, a tordai iskolához.

1576-ban Sztárai Miklós tordai pap eddig ismeretlen kartársának halálát jegyzi fel.

A következő évben saját szerelmének történetét írja le görögül, hogy ne mindenki értse. 1577. aug. 7-én már kedvesének mondja Csipkés Katharinát. Okt. 26-án eljegyzi, decz. 9-én elveszi a lányt, mely házasság szerencséjére egy latin epigrammát szerez s iktat be a száraz följegyzések közé.

1578. aug. 18-án meghalt Tordán a költő testvéröccsese, Bogáthi Dézmás Márton, vérhasban. Az igen tehetséges ifjú a vámnál vagy adószedésnél volt alkalmazva. Innen magyarázható Dézmás előneve, mely őt a többi Bogáthitól megkülönböztette.

1578. nov. 16-án születik Bogáthi első gyermeke, Casta, kit valószínűleg kalendariumi nevén Ágnesnek neveztek a háznál. Mindkét név jelentése: tiszta, ártatlan.

1580. jul. 25-én születik Bogáthi első fia, kit bizonyosan sem Née apjáról, sem Kainnak költő fiáról nevezett el Lamechnek. Lamachus, mint Bogáthi ejti, a görögöknél igen vitéz harcöst jelent. Tehát katonának szánta e fiát, kinek valódi neve Miklós lehetett. Legalább Bogáthi így ír róla¹ heted év múlva készült költeményében:

Avagy kinek ma lött egy férfi gyermeke,
Kit atyja nevére ottan keresztelte,
Ha tudná, hogy heted esztendőn elveszne,
Véled-é, hogy rajta mint örül, így örülne.

Bogáthinak e második gyermeke Kolozsvárt született, hol költőnk akkor a „fényes, nagy-scholának“ igazgatója volt. Ugyane tájt történt Dávid Ferencz elítéltetésének évfordulóján az Antichristusoknak nevezett hű tanítványok eltiltása a papi hivataltól. Bogáthi bizonyára jelen volt e zsinaton Tordán, de nem írt alá a Hunyadi A. Demeter püspök és Blandrata ott javasolt confessiójának:

De aláírt 1581 nyarán, mikor maga is papi hivatalt vállalt Gerenden. Ez lesz (1579—1581) az a „harmad nyárbeli kén-telen consensus“, melyért a Dávid pártját tartó Karádi reá megharagudott.

1582. jan. 31-én már Gerenden született harmadik gyermeke Bogáthinak, Aspasia. Jelentése: kellemes, óhajtott, vidám. Később költeményt is ír Aspasiának, Cyrus feleségének, tökéletes életéről.

1582. márcz. végén megrémíti a költőt Dávid Ferencz fiának hirtelen halála, csakhamar rá a tordai pap, Sztárai Miklós is kidől. Bogáthi most a Dávid Ferencz vejének elfogatását is hallva, családostól együtt a török hódoltságba, Pécsre, menekül.

E gyors menekülést máshol tett följegyzéséből tudjuk Bogáthi-

¹ V. ö. Dézsi Lajos, Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése. Budapest, 1895. 25 l.

nak. Most előkerült naptárát nem vitte el magával a száműzetésbe, a tordai rokonoknál hagyta.

1584. jan. 4-én, az újabb naptári följegyzés szerint, megint Tordán születik Bogáthinak egy fia. E följegyzés meggyőzőn bizonyítja, hogy családja vele volt a bűjdóságban, mert a legvalószínűbb számítás szerint Tordára csak 1583 őszére jöhettek vissza a hosszas száműzetésből. E második fiáról még azt sem mûlasztotta el följegyezni, hogy az ősi apai házban született. Tehát a Bogáthiak régen települtek le Tordára, alkalmasint a tatárdulta aranyosszöki Bogáthról.

E második fia Bogáthinak ugyanott az ősi lakban hal el 8 napi betegség után 8 hónapos korában. Mint elröppenő madár, legkedvesebb gyermeke volt a költőnek. Jób szavaival sóhajt fel, kinek könyve most kezdi őt behatóbban foglalkoztatni: „Sit nomen Domini benedictum in omnibus!” Házának első halottját, a mindenkítől szeretett kedves fiút, a városon kívül, délen, a Leányvár mezején temeti el.

Azon a kies ponton hányták fel a kiseded haimot, hol a rokon Bardocz-családnak ősi szőlője volt az Aranymálban: a szőlő aljától száz lépésnyi távol egyenes irányban az Aranyos felé menőleg. (Chrysos: aranyos, görögül.) Klasszikus hely volt e magános új temető Torda költőjének. A szomszéd szőlőtetőn akkor még a régi Potaisa ódon falai barnultak. A délkeleti kapút őrző Minerva pajzsos szobra talán éppen a sírra tekintett alá.¹ S szemben alant a folyóparton a rég beroskadt római híd hatalmas kőlabái fehérlettek.

Ma vásári zaj zsihong e helyen. A kis halottnak semmi emléke nem maradt, csak a költő bánata, melyet a Jób könyvének meghatóan szép fordításába temetett. Így kesereg a Kornis Farkashoz intézett ajánló levélben:

Pasiphilo puero festivo tristis adempto
Causam immatura de nece quaero pater ...

A bevezetésben ez áll:

Sokak közt engem is Isten tapasztala,
Testemben, házamban minap sanyargata.
Kinek orvosságát Szent Atyám mutatá,
Hogy azzal nem gyüül, Irással tanitá.²

Írásban én búmban Szent Jóbra tekinték,
Kit tükörül vetett nekünk, úgy itélék;
Isten fiainak kit megmagyarázék.
Ezek közt magamnak keservemben szólék ...³

¹ 1657-ig állt fenn a római várkapú és rajta Minerva alakja. Erdély romlásával ez is romba dőlt. A romladékot a gerendi kastélyba vitték, hol a forradalomkor a románok rontották össze végképen.

² Mintha a költő Zrinyit hallanók, a mint elhunyt első fia felett elegiájában kesereg.

³ Jakab Elek közlése az Erdélyi Múzeum példányából. Ker. Magy. XV. 176.

1585-ben Bogáthi elhagyja szülőföldjét s Homorod-Szent-Pálra vonul Kornis Farkas védő szárnyai alá. A székelyek Szánpálnak hívták akkor latinosan elnevezett falujokat. Itt született jul. 13-án harmadik fia Bogáthinknak, kit Pasiphilusnak nevez el (a. m. Πάμφιλος, közszeretben álló, igen kedves), mint a megholt gyermeket s kinek felújított nevéhez elégtlenül jegyzi oda az Achilles atyjára emlékeztető göröggre fordított családnevet: Pelides. (A. m. Πηλώδης = Figulus = Fazekas. Dézsi Lajos téved, midőn Bogáti Fazekasról irt tanulmányában megtagadja Bogáthi Fazekas Miklós görögös családi nevét. Holott összes megmaradt könyvei e monogrammal látvák el: N. P. B.)

1586 szept. 9-én lánya születik, Pentesilea, kit ő Hóseás próféta példájára Ruhamánnak nevezett el. Az anya nem hívta a görögös Penthesileát magyaros néven Pendsinek, hanem férje példáját követve, az újszülöttet szintén zsidó névvel Annának nevezette.

1587 decz. 29-én zivataros hideg időben születik a szittyá Szánpálon a hetedik ivadék, Paltiel, kinek magyarosabb neve Pál lehetett.

1588 jul. 11-én hal el Bogáthi neje, hét gyermekének anyja, Csipkés Katalin. Távol a szülői földtől, valószínűleg a homorod-szentpáli templomban temették el.

És most Bogáthin is megесik, a mit gyakran látunk a bölcséken: eltér ifjúkori merev felfogásától. A sok apró, neveletlen gyermek rábírja őt, hogy második feleséget válasszon magának. Pedig első kiadott művében még ily ideális szempontból énekel a szent házasságról:

Bódog házasságnak én azt itílem,
A hol tarthat vénségig a szerelem.
Ha melyiket előbb kiviszi Isten,
Ha jámbor, maradjon holtig özvegyen.

Hogy hívták második feleségét, elfelejtette följegyezni. Sőt nem jegyzi föl tőle született leányának nevét sem; bár elég gondosan beírja 1591 ápr. 17-diki datummal e Számpálon történt utolsó családi eseményt. Ugyanez évben részint gyermekeinek nevelése, részint költői műveinek kiadása végett bejött Kolozsvárra s nem találunk tőle több bejegyzést ez időtől fogva az Eber-féle kalendáriumban.

A Bogáthi följegyzései közt olvasható tordai családok a XVII. száz elején majd mind kihaltak. Nem találunk a XVII. százbeli tordai nemesek közt Tomi (?), Thordai Kupa, Hinc (?), Zudar és Sztárai nevűt. Mindezek ivadékait Básta pusztító kora irtotta ki.

Básta hajdui vágták le az ősz Csipkés György főbíróit is az új tordai templomkastélyban 1601-ben több száz besorozult tordai polgárral együtt. Ez a Csipkés György a költő Bogáthi apósa lehetett. Családja ez ágon vele kihalt. A most Torda környékén virágzó Aranyos-Rákosi Csipkések a városban csak XVIII. századi települők. A ma Tordán kezökön levő régi piaci ház is előbb Sárközi-ház volt.

Bogáthi többi rokonai, a Bardóczok is kihaltak már Básta idejében. A mostani Bardóczok szintén a XVIII. százban települtek Tordára. Bardóczfalvi székelynek tartják magokat, de ezek, régibb Nekkely nevökről ítélve, szász eredetűek lehetnek.

A Bogáthi-család is elpusztult valahol Kolozsvár környékén. Az árván maradt gyermekek neveléséről 1592-ben a kolozsvári tanács gondoskodik. 1808-ban a tordai földeken osztozó „kebeles polgárok“ közt egy Bogáthi Józsefre akadunk.¹ Sem azelőtt, sem azóta nem találunk háromszáz év folyamán át a tordai nemesség között Bogáthiakat.

De azért a legnemesebbnek emléke még ma is élhetne Tordán, kegyelt emléke az egyetlen Bogáthi Fazakas Miklósnak, ki számos elbeszélő művével s mindaddig fölül nem múlt remek zsoltáiraival kétségkívül Erdély legnagyobb költője volt.

¹ Weress Sándor: Torda őscsaládai. Torda, 1890. 67. l. Uj bevándorló és csak névrokon lehetett.

KANYARÓ FERENCZ.

Ferencz József püspök jelentése a főtanácshoz.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Évi jelentésemet, mely Isten kegyelméből a 26-ik, nem kezdeném meg örvendetesebben, mint azzal, hogy mult évi egyh. főtanácsunk óta két egyházközségünk építettett egészen új templomot, a melyeknek felszentelési ünnepélyében szerencsés voltam magam is személyesen részt venni. Az egyik gagyai, a másik szt.-háromsági egyházközségünk. Egyik sem tartozik jobb módu egyházközségeink közé. Annál nagyobb elismerést és méltánylást érdemelnek ezen egyházközségeink hivei új templomuk építettése körül tanusított buzgóságukért és áldozatkészségükért. Általában örömmel tölti el lelkemet az a tapasztalat, melyet ezuttal is, említett két templomunk felszentelési ünnepélyére történt kiszállásom alkalmából, 10—12 egyházközségünk hiveivel való érintkezésem által szereztem magamnak, hogy a mi népünkben az egyházas szellemet, vallásos buzgóságot még nem támadta meg és nem esökkentette korunkban ezek iránt mind inkább terjedő közöny és ridegség annyira, hogy azokat kellő gondozással fenntartani és biztosítani ne lehetne egyházunk, a társadalom és haza érdekében egyaránt. Mert végre is vallásosság nélkül összes műveltségünk csak olyan lesz, mint a fővényre épített ház, a mely ha, az irások szerint, eljő az eső, eljönnek az árvizek és szelek, összeomlik. Avagy nem halljuk-e már is recsegní és ropogní itt is ott is a társadalmat fentartó oszlopokat? Nem látjuk-e miként vonul be gyakran a legnagyobb műveltséggel dicsekvők lelkébe a legsivárabb világnézet? Vajha ez intésül szolgálna legközelebből lelkészeinknek, hogy a vallásos érzést, az egyházi szellemet és hit-hűséget ne csak fentartani, hanem legjobb tehetségük szerint ápolni és fokozni igyekezzenek erre minden tekintetben alkalmas és fogékony népünkben! Vajha egyházunknak minden tagja, műveltek és kevésbé műveltek, tudományban bővölködők vagy írni és olvasni alig tudók, férfiak és nők kivétel nélkül mindyájan éreznék a vallás

fontosságát, az egyház intézményének nagy jelentőségét s ennek megfelelőleg hithűséggel, buzgósággal és áldozatkészséggel járulnának hozzá egyházunk erősítéséhez, az Isten országának építéséhez.

Kapcsolatban ezzel megemlítem, hogy haranglábi egyházközségünk is egy új templom építésében fáradozik, sőt ez is csaknem teljesen már felépült; valamint sárdi egyházközségünknek régi szép temploma helyreállítva s felszentelve, több évi bezáratás után, a napokban ismét átadatott a közhasználatnak ottani csekély számu híveink nagy öröme s lelki vigasztalására. Tornyokat szintén több helyt építettek, meg javítottak egyházközségeink. Tehát egyházunk életterején csakugyan nincs okunk kételkedni. Ebben bizva, jó reménnyel vagyok az iránt, hogy Isten segédelmével talán sikerülend sz.-udvarhelyi egyházközségünkben is végre-valahára egy templomot építeni, melynek gyönyörű tervrajza már készen van; csak az ahhoz megkívántató költség — sajnos — még hiányzik. S tekintettel Sz.-Udvarhely városi jellegére s általában egyházunknak a felépítendő templomhoz fűződő tekintélyére, annak költségeit sz.-udvarhelyi egyházközségünk egymagára a legnagyobb buzgósággal sem bírja meg. Ennél fogva legyen szabad addig is, míg ez irányban a szükséges lépéseket megtennők, a sz.-udvarhelyi templom építés ügyét egyházi főtanácsunk minden tagjának s ezzel egyházunk összes híveinek figyelmébe ajánlani. Igaz, hogy kevesen vagyunk, és szegények is vagyunk. De a mit igazán szeret az ember, arra áldozni is tud s az erős akarat előtt nincs lehetetlenség azon kívül, mint a mi a természet törvényeibe ütközik vagy Isten akaratjával ellenkezik. Ezek közül pedig egyik sem állhat útjában sz.-udvarhelyi templomunk óhajtott s mielőbb megvalósítandó felépítésének.

A mi már szorosabb értelemben vett évi jelentésemet illeti:

1. Belső emberek változása a mult évi egyh. főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Gálfy Zsigmond, h.-m.-vásárhelyi l. Mészköre; Ádámosy Gábor, lelkészjelölt H.-M.-Vásárhelyre; Végh Mihály ravai l. Árkosra; Lőrinczi István, f.-rákosi l. Sz.-Kereszturra; Sárosi József, csokfalvi l. Ravába.

b) Kántor-tanítóknak: Benedek Mihály Mező-Berényből H.-M.-Vásárhelyre; Zoltán Ferencz Dévaványáról Mező-Berénybe, Lázár Dénes, okl. tanítójelölt, Dévaványára; Gálfy Kálmán, okl. tanítójelölt, Füzes-Gyarmatra (ujjonnan alakult l. egyházközség); Kálmán Miklós, okl. tanítójelölt, Jobbágyfalvára ideiglenes tanítóknak (újonnan szervezett elemi iskola).

e) Kántoroknak : Szabó Jenő kadácsi, Török Ákos eszkefalvi, Fazakas Dénes gagyai községi, Péterfi Gyula torozskói és Szathmári Lajos muzsnai állami iskolai tanítók az illető községekkel, illetve állammal fennálló szerződések alapján, a megnevezett községekben levő egyházközségeinkbe.

d) Elhunytak : Nagy Lajos árkosi, Dali Ádám sz.-mihályfalvi, Gábor Albert martonosi, Kis László m.-sárosi lelkész, Bedő Lajos nyug. lelkész, Fodor András torozskói és Zsakó János muzsnai kántor afiai.

e) Ürességben vannak : a bordosi, lókodi, sz.-mihályfalvi, martonosi, m.-sárosi, esókfalvi, f.-rákosi, tehát 7 lelkészi állomás. S mivel ez idő szerint egy lelkész jelöltünk sines, a mult isk. évben jelesen minősített egyetlen lelkészjelöltünk, Ádámosy Gábor is már alkalmazva lévén, ezen ürességben levő lelkészi állomásokat nincs is kikkel betöltenem, legfennebb ha szolgálatban levő lelkészekkel ; a mi azonban az ürességben levő lelkészi állomások számát nem fogja apasztani. A jelen isk. év végén azonban remélhetőleg már 6 lelkészjelöltünk lesz. S miután jelenleg 20 papnövendékünk van, ha a halál is kiméletesebb lesz lelkészeink iránt, mint fennebb sajnosan láthatólag ez évben volt, egy pár év alatt talán sikerülend összes egyházközségeinket lelkészekkel ellátni ; a mi annyival inkább óhajtható és szükséges, mert a jelen viszonyok között még a lelkipásztorral bíró gyülekezetek is nem egy veszélynek vannak kitéve, annyival inkább azok, a melyekben nincsenek órállók, nincsenek a kik népünket az élet küzdelmei és kísértései között a hitben erősítsék, s lelkökben, a mi szent vallásunk szerint, az Istenben való bizodalmat az evangelium örök igéivel ápolják és neveljék.

2. Az egyházi anyakönyvek és népesedési kimutatások szerint 1901-ben

A) Keresztetett :	a) fiú	1023
	b) leány	519
	együtt	1942 új szülött.

Kevesebb 53-al, mint 1900-ban. Ezekből házasságon kívül született 220.

B) Konfirmáltatott :	a) fiú	617
	b) leány	635
	együtt	1252 növendék.

Több 29-el, mint 1900-ban.

C) Összecsckettett:	a) tiszta unitárius . . .	328
	b) vegyes vallásu . . .	182
	együtt . . .	510 pár.

Több 9 párral, mint 1900-ban.

D) Eltemetett:	a) a férfi nemből	784
	b) a nőnemből	801
	együtt . . .	1585.

Több 27-el, mint 1900-ban.

E) Átállott egyházunkba	a) férfi	125	} = 254.
	b) nő	129	
Kilépett egyházunkból	a) férfi	41	} = 107.
	b) nő	66	

E szerint . . . 147-el

többen jöttek át egyházunkba, mint a hányan abból kiléptek.

F) A lélekszám 1901. év végén volt . . . 70348

„ 1900. „ „ „ . . . 69599

évi gyarapodás . . . 749 lélek.

A szülöttek és halottak közötti különbség a kimutatások szerint az előbbieik javára 357; az átállásokban mutatkozó különbség egyházunk javára 147 levén, ezek szerint az évi gyarapodás csak 504 lélek lenne, tehát 245-el kevesebb, mint a mennyiben a lélek szám fel van tüntetve. Tehát a kimutatások még mind nem elég pontosak. De a különbség most jóval kisebb, miut a megelőzőtt években. Ennyiben lelkész afiai részéről a statistikai adatok egybeállításában több figyelem mutatkozik.

Kapcsolatban ezekkel megjegyzem, hogy a beszolgáltatót adatok szerint 3 házaspár nem vette igénybe a lelkészi szolgálatot s ugyancsak 3 pár kötött szerződést gyermekeikre nézve egyházunk javára. Az egyházközségeket nem nevezem meg. Mert meg vagyok győződve, hogy ezek az adatok nem állanak magokban. Lehet, hogy több házaspár is maradott egyházi egybeadás nélkül s több szerződés is kötöttett a gyermekekre nézve megfordítva éppen a mi vesztességünkről. Csakhogy illető lelkész afiai elmulasztották azokat feljegyezni. Pedig szükséges ezeket tudni. Mert ez adatok is egyik hévmérőjéül szolgálnak hiveink vallásos buzgóságának és egyházas szellemének. Éppen ezért e helyen is felhivom lelkész afiait, hogy a népesedési kimutatások „Jegyzés“ rovatában ne mulasszák el jövőre mindnyájan bejegyezni ezeket az adatokat. A mit egy-két

lelkész megtesz, megteheti azt mindenik; sőt kötelessége is mindeniknek megtenni s a kura pastorális lelkiismeretes gyakorlása által oda hatni, hogy népünk szeretettel csüngjön egyházunkon s annak szertartásait tiszteletben tartsa.

3. A közvetlen püspöki vizsgálat alatt álló 8 anya- és 7 leány-egyházközség mult évi pénztárforgalma, a felülvizsgált számadások szerint, 141,355 kor. 58 fill. volt; az 1902-re átjött pénzvagyron 354,248 kor. 20 fill. Ez utóbbi a mult évre áthozott pénzvagyonnál kevesebb 8977 kor. 63 fillérral; de ezt birtokvásárlás okozza és így a vagyonnak csak áthelyezése. A kimutatott pénzvagyonnal szemben azonban 53,166 kor. 89 fill. adósság is terheli az egyházközségeket. Mindezekről különben az E. K. Tanácsnak részletes kimutatást adtam be és így a főbb adatok annak évi jelentésében is megtalálhatók.

Személyesen budapesti és torozzkói egyházközségeinkben tartottam ez évben vizsgálatot. Mindkét helyen örömmel győzőltem meg ezen egyházközségeinkben nyilvánuló jó rendről, pénzeiknek pontos kezeléséről, valamint valláserkölesi állapotokról. Budapesti egyházközségünkben a mult évben megalapított Dávid Ferencz-Egyelet is jelentékenyen befoly az egyházi élet élénkítésére, szent vallásunk iránti rokonszenv ébresztésére. Torozzkói egyházközségünkben pedig alig mulik el egy év a nélkül, hogy ottani hiveink közül egyesek egy-egy kis alapítványt ne tennének az egyházközség különböző czéljaira. E tekintetben ki merem mondani, hogy torozzkói egyházközségünk legelől áll, a mennyiben nem hiszem, hogy egyetlen egyházközségünk is egyes hivei részéről annyi alapítványt tudna felmutatni, ha csekély összegekben is, mint torozzkói egyházközségünk. Pedig az ottani bányászat megszüntével torozzkói hiveink életmódja nagyon megnehezedett. Termő földjük kevés. Abból nem élhetnek meg. Kénytelenek az országban szerteszét keresni a munkát. S csakis itt keresnek. Mert arra még eddig nem volt eset, hogy közülök valaki akár Oláhországba, akár Amerikába kivándorolt volna. Ragaszkodnak szülőföldjükhöz és templomukhoz. Ezért, ha csak lehet, vasárnapokra és ünnepnapokra a távolabbi helyekről is, hol munkában vannak, haza mennek, hogy az isteni tiszteletben részt vegyenek. S általában aránylag kevesen telepednek le végképpen más helyeken. Szóval, torozzkói népünknel őseinek hitbuzgósága, házukhoz, a hazához és egyházunkhoz való ragaszkodása még mindig szép példákban nyilatkozik. Vajha ez erényeket átadnák utódaiknak is!

4. A báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak közgyűlése f. évi ápr. 18-án tartatott meg Budapesten. A közgyűlésben ezuttal is résztvettem. Bedő Albert meghatalmazott társamnak éppen azokon a napokban halván meg édes atyja, boldogult Bedő Lajos, nyng. lelkész a fia s temetésére utazván, a közgyűlésben e miatt nem vehetett részt. A közgyűlés mindenekelőtt kegyeletes érzésének adott kifejezést az alapítvány igazgatóságát idő közben ért veszteség, elnökének, Tisza Kálmánnak és jegyzőjének, Győry Eleknek történt elhunyt felett s kegyeletes érzését az elhunytaknak az alapítvány körül szerzett érdemeik elismerésével örökítette meg jegyzőkönyvében. Az igazgatóság elnökének egy évi időtartamra, a meddig még néhai Tisza Kálmán elnöksége tartott volna, báró Prónay Dezső választatott meg, a jegyzői állás ideiglenes betöltésével az igazgatóság bízott meg ugyancsak a jövő évi közgyűlésig. Báró Prónay Dezsőnek elnökké történt megválasztásával az igazgatóságban egy tag hiányozván, e helyre báró Bánffy Dezső választatott meg. Az igazgatóság évi bejelentésének tárgyalása rendjén vitára semmi okot nem adván, az egyhangulag részint tudásul vétetett, részint határozottá emeltetett. Az alapítvány évi jövedelméből egyházkerületenként ez évre is 8000 korona kiosztása határozottatott meg, a minek felhasználása jelen főtanácsunknak is bizonyára egyik legkedvesebb tárgya leend. A nagy alapító iránti hálás kegyelet kifejezésére, az alapítvány negyedszázados évfordulójának megünneplése iránt a múlt évi közgyűlésen felmerült indítványt a fennebb jelzett gyász esetek miatt s azért is, mert ez ünnepély megtartása iránt csak 3 egyházkerület küldötte be nyilatkozatát, levétetett a napirendről. A nagy alapító iránti hálás kegyeletes érzése különben ez ünnepély nélkül is örök és állandó lesz mindazok szívében, kik annak jótéteményeit most vagy a jövőben késő századokig élvezni fogják.

5. A Dávid Ferencz-alap kezelésem alatt álló részének állása f. évi október hó 1-én hitelszövetkezeti bankban betét 6964 kor., 68 f., négy egyházközösségünknel kölcsön-kötvényekben 5400 kor. együtt 12364 kor. 68 f.; múlt évi jelentésemben kimutatott összegnél több 683 kor. 56 fillérrel. E szerint a közpénztárba beadható lenne újabb 10,000 kor. De mivel az egyházközösségeknél levő kölcsönök kamatjára nem lehet egész biztonsággal rendszeres kiadásokat fektetni s ezen kölcsönöket magam óhajtanám lebonyolítani, ha nem is 10,000 koronát, de a készpénzt ez év végére szándékszom

beadni a közpénztárba, hogy a rendelkezési alap ezzel gyarapodván, a jövő évben abból a mostani 1200 koronánál többet fordíthassunk közszükségeinkre, a melyek — sajnos — segély-forrásaiknál jobban nevednek.

A közpénztárba beadott összeggel ez alap jelenleg 35.462 kor. 68 fillért tesz ki. Mult évi jelentésében tévesen volt 23.745 kor. 50 fillér irva 34.779 kor. 12 fillér helyett. Ezt szükségesnek tartottam megjegyezni s a mult évi közlést itt helyreigazítani.

Az „Ézredéves alap“ ugyancsak f. évi októker 1-én 7267 kor. 51 fill. több 592 kor. 44 fillérrrel mult évi jelentésében kimutatott összegnél. E gyarapodás nagyobb részben a betétként elhelyezett pénz kamataiból van. Adomány nagyon kevés benne. De így is lassanként ez az alap is nő s ha időt adunk fejlődésére, magától is csak tovább nő.

6. A britt és külföldi Unitárius Társulat 50 font sterlinggel, az amerikai Unitárius Társulat 200 dollárral segélyezte ez évben is budapesti s annak kapcsolatában levő egyházközségeinket. A Tagart kisasszony vezetése alatt a mult évben itt járt angol testvéreink hazájukba visszatérve, a miként ezt már ittlétükben is nyilvánították, hogy e látogatásuknak emléke ez úton is fennmaradjon, maguk között gyűjtést rendeztek papnevelő intézetünknel egy új tanári szék felállításához megkivántató alap javára. E ezimen küldött adományok a közpénztárban kezelt Channing-alaphoz utaltatván be, arról az E. K. Tanács évi jelentése is meg fog emlékezni. Sajnos, hogy angol testvéreink oxfordi papnevelő intézetébe már két év óta nem tudunk egy ifjut küldeni. Nem mintha papnevelő intézetünkben erre alkalmas ifjut nem találtunk volna, hanem mert az ürességben levő lelkészi állások miatt egy papjelöltet sem nélkülözhetünk egy évig se. Megkísérletem az oxfordi segélyt egy jogvégzett ifju részére megnyerni, de nem sikerült. Angol testvéreink ezt csak olyan ifjunak adják meg, a ki a papi pályán vagy mint felszentelt pap, papnevelő intézetünknel fog egyházunknak szolgálni. A Sharpe kisasszonyok leánynevelő intézetében azonban a mult tanévben is volt s ez évre is ott marad Boér Lenke kisasszony, dr. Boér Jenő orvos úr leánya Tövisről, a kiről a Sharpe kisasszonyok a legkedvezöbben és minden tekintetben elismeréssel nyilatkoznak.

Mult évi jelentésében megemlékeztem volt az unitáriusok és más szabadelvü vallásos gondolkozók nemzetközi tanácsának ugyancsak a mult évben Londonben tartott gyűléséről, jelezve azt a szándé-

komat, hogy munkás leszek benne, hogy ezen a gyűlésen tartott felolvasásokat, ha csak lehet, a mi nyelvünkön is kiadjuk. Lefordításukra készséggel vállalkozván mindazon lelkészeink és tanáraink, a kik az angol nyelvet birják, e felolvasásokat „Szabadelvű gondolkozás a XX-ik század kezdetén“ ezimen javarészből kiadtuk. Legyen szabad figyelmökbe ajánlanom azoknak, a kik talán még nem látták és nem olvasták ezeket a felolvasásokat. Érdekesekek és tanulságosak azok, ha — a mint ezt a mű előszavában is kijelentettem — nem is érthetünk egyet mindenben egyes felolvasásokban foglalt nézetekkel. S nekünk mindenesetre némi elégtételül szolgálhat az, hogy a mi nyelvünk hazánkban protestáns testvéreink irodalmi czélokra sem kívánnak kezet szorítani, a külföld kiváló hírnevű protestáns hittudósai az unitárius zászló alá seregelve emelik fel szavukat a sötétség ellen, a vallásos szabad gondolkozás érdekében; sőt nem egy közülök teljesen azonosítja magát a mi vallásos gondolkozásunkkal és hitnézeteinkkel. E nemzetközi tanács a jövő 1903-ik év szeptember havában Amsterdamban fogja megtartani gyűlését, a melyre közülünk is többeket meghívtak már. Vajha egyikünk vagy másikunk eleget tehetne e meghívásnak!

7. Még csak a kegyelet fáklyáját gyujtom meg, hogy halottaink sírját felkeressem. Mult évi főtanácsunk óta elhunyt belső embereinkről fennebb már megemlékeztem. Fájdalom, a rendesenl többben estek ki ezek közül sorainkból s többnyire csak az élet derekán. Egyházi tanácsosaink közül Veres Károly, Modvai János és Fejér Lajos afiai végezték be földi pályafutásukat s hagyták itt munkásságuk terét. Emlékezetünk kíséri mindnyájukat. A béke angyala örködjék sírjuk felett.

Tisztelettel kérem a mélt. és főt. Egyházi Főtanácsot, méltóztassék ez évi jelentésemet tudomásul venni és elfogadni.

Kolozsvárt, 1902. október hó 20.

Az Egyh. képv. tanács jelentése a Főtanácshoz.

Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács!

Egy év telt el újra mindnyájunk s így Egyházunk életéből is. Egy év, melynek örömeiből és bánataiból, küzdelmeiből és munkájából mindnyájunknak kijutott. Egyházunk ügyeiben szükségeltető munkából E. K. Tanácsunk is kivette a maga részét. S a mult évi főtanácsi gyűlésünk után egy évvel készséggel, a köteleesség teljesítés és felelősség tudatának érzetével adunk most számot az E. K. Tanács egy évi munkálkodásáról.

Az 1901. év szeptember havában tartott főtanácsi ülésünk után az E. K. Tanácsnak 12 rendes és 1 rendkívüli ülése volt. A főtanácsi határozatok közül azokat, melyek E. K. Tanácsunk elé utaltattak, vagy adattak, végrehajtottuk. Sem az intézkedések, sem a határozatok végrehajtása elé nagyobb akadályok nem gördültek. Az egyes bizottságok és tisztviselők, valamint esperes és iskolai igazgató afiai a szükségeltető és megfelelő pontossággal és lelkiismeretességgel teljesítették köteleességeiket. Sürgető iratokra nem sokszor volt szükségünk. Mindazonáltal az ügyek pontos és gyors elintézhetese czéljából ujból is kérnünk kell azokat, a kiket illet, hogy saját maguk és Egyházunk egyetemének jól felfogott érdekéből a reájuk bízottakban híven, pontosan és lelkiismeretes gyorsasággal eljárni igyekezzenek.

Az évi esperesi vizsgálatokat esperes afiai mindenütt személyesen végezték és pedig kellő tapintattal és megfelelő szigorral. Az egyházközösségekben, valamint belső embereink között oly egyenetlenség, melyet szigorubb intézkedés nélkül rendbe ne lehetett volna hozni, nem fordult elő. Egyházközösségeinkben, néhány kivételével, a vagyon kezelés körül kellő rend és takarékoság nyilvánul. A hol szükség volt, ott mind az esperesi vizsgálószerk, mind az E. K. Tanács megtették a kívánt intézkedéseket s azok végrehajtásáról a legtöbb esperes afia jelentése be is érkezett.

A világiak élénk érdeklődéssel vesznek részt egyházi ügyeinkben. Lelkészeink tulnyomó része lelkiismeretes buzgósággal és szép sikerrel működik. Sajnos azonban, 3 ellen fegyelmi vizsgálat is volt folyamatban. Tanítóink és énekezeireink nem maradnak hátra, sőt több helyen a legelsők közé tartoznak egyházunk ügyei szolgálatában.

A vallás-erkölesi élet élénk. Hívceink áldozatkészsége körülményeik és tehetségeikhez mérten, nem esőkent.

Az egyházközségek 1901. évi számadásainak adatai szerint az ingó vagyonról van szerencsénk a következő jelentést terjesztteni be.

I. *A püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségekben az 1901. év folyamán:* Összes bevétel volt 73209 K. 31 f. Összes kiadás 68146 K. 27 f. Pénztári maradvány 5063 K. 04 f. 1900. év végén vagyon volt 363225 K. 83 f. 1901. év végén vagyon teszen 354248 K. 20 f. Az előző évinél birokvásárlás folytán kevesebb 8977 K. 63 f. 1900. évben teher volt 50878 K. 90 f. 1901. évben teher volt 53166 K. 89 f. Az előző évinél több 2287 K. 99 f.

II. *Kolozsdobokai* egyházkörben, az egyházközségekben az 1901. évben: Összes bevétel volt 3895 K. 29 f. Összes kiadás volt 3618 K. 50 f. 1902. évre átvitelnek maradt 276 K. 79 f. Köz-alap 1092 K. Magtár-alap 152 K. 56 f. Kepe-alap 3479 K. 16 f. Orgona-alap 11 K. 40 f. Összesen 5011 K. 91 f. Az előző évinél több 1137 K. 21 f. Gabona vagyon 132 Hl. 28 liter. Az előző évinél kevesebb 8 Hl. 72 liter. Adósság 4546 K. Az előző évinél kevesebb 462 K. Az ajándékozások értéke mintegy 102 K. 42 fillerre tehető.

III. *Az aranyos-tordai* egyházkörben, az egyházközségekben az 1901. évben: Összes bevétel volt 39573 K. 54 f. Összes kiadás volt 37220 K. 10 f. Pénztári maradvány 2353 K. 44 f. Köz-alap 44613 K. 07. Magtár-alap 865 K. 20 f. Kepe-alap 105461 K. 40 f. Építési-alap 51 K. 03 f. Regalé kötvény 4700 K. Torony-alap 1375 K. 51 f. Vegyes alapok 6031 K. 69 f. Összesen 165451 K. 34 f. Az előző évinél több 4549 K. 65. Ezzel szemben adósság 1808 K. 78 f. Az előző évinél több 1808 K. 78 f. Gabona vagyon 309 Hl. 53 liter és esős törökbuza 120 Hl. Együtt 429 Hl. 53 liter. Az előző évinél több 111 Hl. 98 liter. Az ajándékozásokról nincsen pontos kimutatásunk.

IV. *A küüllői* egyházkörben, az egyházközségekben az 1901. évben: Összes bevétel volt 9700 K. 66 f. Összes kiadás volt 9138 K. 75 f. Pénztári maradvány 561 K. 91 f. Köz-alap 3932 K. 89 f. Magtár-alap 188 K. 93 f. Kepe-alap 10509 K. 66 f. Építési-alap 182 K. 60 f. Regalé kötvény 800 K. Orgona-alap 182 K. 35 f. Templom és torony-alap 4069 K. 10 f. Vegyes alapok 14254 K. 31 f. Összeg 34681 K. 75 f. Az előző évinél több 2345 K. 23 f. Adósság 10891 K. 04 f. Az előző évinél kevesebb 1945 K. 86 f. Tiszta vagyon az adósság levonása után 23790 K. 71 f. Gabona vagyon 125 Hl. 26 liter. Kevesebb az előző évinél 63 Hl. 69 liter. Kegyes adakozások értéke 3356 K. 84 f.

V. *A marosi* egyházkörben, az egyházközségekben az 1901. évben: Összes bevétel volt 45401 K. 26 f. Összes kiadás volt 40928 K. 03 f. Pénztári maradvány 4473 K. 23 f. Köz-alap 40042 K. 96 f. Magtár-alap 70 K. 20. Kepe-alap 34685 K. 96 f.

Építési-alap 6272 K. 26 f. Regale kötvény 2700 K. Iskolai-alap 477 K. Vegyes-alapok 15819 K. 11 f. Összeg 104540 K. 72 f. Az előző évinél kevesebb 2139 K. 46 f. Adósság 4302 K. 94 f. Az előző évinél több 3742 K. 80 f. A teher levonása után tiszta vagyon 100236 K. 78 f. Gabona vagyon 496 Hl. 14 liter. Az előző évinél több 70 Hl. 92 liter. A kegyes adományok értéke 2109 K. 98 f.

VI. *A kereszturi* egyházkörben, az egyházközségekben az 1901. évben: Összes bevétel volt 35256 K. 75 f. Összes kiadás volt 30675 K. 02 f. Pénztári maradvány 4581 K. 73 f. Köz-alap 38 f. 16626 K. 34 f. Magtár-alap 1837 K. 37 f. Kepe-alap 75584 K. Építési-alap 775 K. 53 f. Regale kötvény 13800 K. Orgona-alap 2196 K. 53 f. Torony-alap 1355 K. 78 f. Iskola-alap 9699 K. 97 f. Vegyes alapok 8608 K. 09 f. Összesen 135065 K. 72 f. Az előző évinél több 725 K. 23 f. Adósság 11840 K. 08 f. Az előző évinél több 2791 K. 42. Az adósság levonása után tiszta vagyon 123225 K. 64 f. Gabona vagyon 1283 Hl. 38 liter. Az adakozások értéke nincs pontosan kimutatva.

VII. *Udvarhelyi* egyházkörben, az egyházközségekben az 1901. évben: Összes bevétel volt 25674 K. 05 f. Összes kiadás volt 22710 K. 02 f. Pénztári maradvány 2964 K. 03 f. Köz-alap 23834 K. 08 f. Magtár-alap 556 K. 17 f. Kepe-alap 41714 K. 87 f. Építkezési-alap 1083 K. 34 f. Regale kötvény 800 K. Orgona-alap 124 K. 49 f. Torony-alap 1698 K. 04 f. Iskola-alap 4407 K. 42 f. Vegyes alapok 10503 K. 48 f. Összesen 87685 K. 92 f. Az előző évinél kevesebb 1167 K. 54 f. Adósság a vagyonnal szemben 13430 K. 22 f. Az előző évinél több 2245 K. 08 f. A teher levonása után tiszta vagyon 74255 K. 70 f. Gabona vagyon van 1496 Hl. 51 liter. Az előző évinél kevesebb 68 Hl. 34 liter. Az ajándékozások értéke 2978 K. 30 f. Végzett közmunka értéke 2432 K.

VIII. *A felsőfehéri* egyházkörben, az egyházközségekben az 1901. évben: Összes bevétel volt 7905 K. 73 f. Összes kiadás volt 6858 K. 30 f. Pénztári maradvány 1047 K. 43 f. Köz-alap vagyona 1370 K. 90 f. Magtári pénz alap 3992 K. 05 f. Kepe-alap 5202 K. 85 f. Építési alap 195 K. 40 f. Harang-alap 163 K. 40 f. Ifjúsági alap 470 K. 15 f. Összeg 12442 K. 18 f. Az előző évinél több 1189 K. 99 f. Ezzel szemben adósság 7013 K. 13 f. Az előző évinél több 179 K. 65 f. Tiszta vagyon a teher levonása után 5429 K. 05 f. Az előző évinél több 1010 K. 34 f. Gabona vagyon 261 Hl. 38 liter. Az előző évinél kevesebb 179 Hl. 26 liter. A körben 1901. folyamán tett ajándékozások értéke 449 K. 60 f. Egyházi rovataltól begyűlt 913 K. 81 f.

IX. *A háromszéki* egyházkörben, az egyházközségekben az 1901-ik évben: Összes bevétel volt 28384 K. 32 f. Összes kiadás volt 22823 K. 95 f. Pénztári maradvány 5560 K. 37 f. Köz-alap 77853 K. 96 f. Magtár-alap 9927 K. 57 f. Kepe-alap 65744 K.

30 f. Építési alap 4453 K. 13 f. Regale-kötvény 10900 K. Orgona-alap 381 K. 11 f. Templom-alap 2267 K. 49 f. Iskola-alap 1760 K. 66 f. Vegyes alapok 5304 K. 03 f. Összesen 184152 K. 62 f. Az előző évinél több 4920 K. 37 f. Adósság 7719 K. 04 f. Több az előző évinél 2599 K. 04 f. Gabona vagyron 2001 Hl. 50 liter. Az előző évinél több 57 Hl. 30 liter. Az év folyamán tett adományokról a kimutatás hiányzik.

Lelkészeink kongruája az 1902. évre 1300 koronára egészített ki. E szerint a lelkészeknek az 1902 ik év első felére 41587 K. 42 f., második felére 41072 K. 55 f. együtt 82659 K. 97 f. utaltatott ki.

Egyházunk javára a lefolyt évben tett egyes alapítványokról és adományokról a tárgysorozat rendén fogunk beszámolni. Ugy-szintén más oly ügyekről is, melyeket egyház. törvényeink az egyházi Főtanács elé utalnak.

A lefolyt évben az E. K. Tanácsi irodát megvizsgáltatta az E. K. Tanács egyszer; a Főtisztelendő püspök ur megvizsgálta többször. Mindig minden rendben találtatott. Berde Mózsza nagy jóltevőnknek Benezédi Gergely tanár által irt életrajza kinyomatattván, abból egyes példányok kiosztattak ingyen részben az Egyházi tanácsosoknak, részben a belső emberek és egyházközségeknek; továbbá egyes példányok jutalomkönyvek gyanánt adattak. A meglevő példányokból 200 drb a főiskolai könyvtárban van elhelyezve további intézkedésre és mintegy 150 drb. az E. K. Tanácssteremben az érdeklődőknek leendő szabad kiosztásra.

Berde Mózsza olajfestményü képét E. K. Tanácsunk Kőváry Endrétől megvásárolván, elküldte a sz.-kereszturi gymnásiumnak.

A sárdi egyházközségnek temploma és tornya kijavítására a közpöntárban kezelt alapjaiból 1932 K. 55 f. kölcsön-segély utaltatott ki.

Kölcsön felvételre engedély adatott toronyépítés végett Városfalvának, templom és torony javításra Derzsnek, adósságai concentrálására és törlesztéses kölcsön felvételére a h.-karácsonyfalvi és építkezésre a h.-oklándi egyházközségnek.

Birtokvásár iránti szerződések megerősítették a h.-keményfalvi, korondi, dombói, iklandi, pipei, kolozsvári, ravai, szent-mihályfalvi, szőkefalvi, bágyoni, martonosi, sz.-kereszturi egyházközségeknek és a tordai iskolának.

Birtok, illetőleg erdő eladás és kihasználás engedélyeztetett a maros-szent-királyi, h.-karácsonyfalvi, korondi, bölöni, kolozsi, s.-sz.-királyi, taresafalvi és csókfalvi egyházközségeknek.

Birtok ajándékozási szerződés megerősített Városfalvának és Recesenyédnek.

A tordai iskolának szindi birtoka haszonbérbe adására kötött szerződése jóváhagyatott.

Építkezésre engedély adatott Sz.-Udvarhelynek templom építésre, S.-Szentkirályban templom és torony javításra, Recesenyéden

templom javításra, Debreczenben a Szabó József-féle telken alapítványi új ház építésére se ezélelöl kölesön-felvétele, Ar.-Rákoson templom és torony javításra.

A belső emberi nyugdíj-alap terhére segélyek utaltattak Siménfalvi Györgyné és Tarsafalvi Pálné özvegy lelkésznéknek. Az Incze Mihály és Boros Sándor alaplól özv. Boros Sándornének és árváinak.

Nyugdíja beszüntettetett halálozás folytán özv. Gyöngyösi Dénesnének és Bedő Lajos lelkésznék.

A belső emberi nyugdíjintézeti tagok közé felvétetett Ádámosy Gábor hődméző-vásárhelyi lelkész.

Rendkívüli segély utaltatott a medeséri, a martonosi és f.-váralyai egyházközségeknek templom-épitési ezélelölra.

Regale kötvény eladásra engedély adatott S.-Szt.-Királynak és Szentmihályfalvának.

Jóváhagyattak a következő alapító levelek: Ütő Dániel és Incze Jánosé a kálnoki egyházközség, a Sz.-Kereszturi Népbanké „Barabás József emlékére“ a kereszturi gymnasium javára.

Tagosítás bevégeztetett Szt.-Margitán, folyamatban van még Bágyonban és Bányabükkn.

A tordai iskolai épület kijavitása ügyében felterjesztés tétetett a vallás és közoktatásügyi miniszter urhoz. Az épület kijavitása elrendeltetett.

Hiveink közt gyűjtésre engedély adatott a maros szt.-benedeki egyházközségnek és országos gyűjtés engedély adása iránt felterjesztetett a belügyminiszter urhoz a fogarasi leányegyházközség folyamodása.

László Ferencz és neje hagyatéka ügyének lebonyolítása kérdésében többrendbeli utasítás adatott a sz.-udvarhelyi egyházközségnek.

Alsó-Fehérmegye államépitészeti hivatala megkeresése folytán az Alamornál kiépitendő uthoz szükségelt területet E. K. Tanácsunk a régi út helyett cserébe engedélyezte Alsó-Fehérmegyének.

A szentiván—laborfalvi egyházközségnek engedély adatott arra, hogy énekvezéri telkét állami tanítói lakásnak átadhassa, ha sikerül eképen az állammal szerződést kötni, hogy az állami tanító egyszersmind kötelezett unitárius énekvezér is legyen külön fizetésért.

S. köröspataki néhai Téglás Mihály ingatlanait kolozsvári kollégiumunknak hagyományozta volt, megterhelve az özvegy holtig tartó haszonélvezetével. Az özvegy elhalálozván, E. K. Tanácsunk az alapítványi vagyon átvételére és jövedelmeztetésére Szentiványi Miklós köri felügyelő gondnok és Hosszu Ferencz egyh. tan. fiait kérte fél és bizta meg. A birtokot kisebb terjedelme és kezelési nehézsége okán ezélszerűnek látta E. K. Tanácsunk eladni s ezért az eladásra vonatkozólag meg is tette a szükséges intézkedéseket. Az alapítvány életbeléptetésére vonatkozólag külön beterjesztést fogunk tenni.

A széplaki egyházközségnek megengedettett, hogy a fintaházi leány-egyházközségből a harangot elvitesse s mint tulajdonát használja.

Széplakon a különböző felekezetek a közös temető helyet megosztani kívánták. Mivel azonban az egyházközségek megosztani nem tudtak, az illető egyházi főhatóságokkal egyetértőleg a megosztást választott bíróságokra bíztuk.

A korpádi birtok tulajdonjogáért Berde Béla és várományosaival szemben a per még folyamatban van.

A kollégiumot építő vállalkozók összes kereseti kimutatásai kifizettettek s most van folyamatban az intézkedés, hogy az építésre felvett kölcsönösszeg és kamata miből és mikép fedeztessék? Megtette E. K. Tanácsunk az intézkedést arra is, hogy a kollégium évi fenntartási költségei is fedezetet nyerjenek.

A múlt évben itt járt angol vendégeink által egy theol. tanári szék javára két részben küldött 983 K. 50 f. adomány a Channing-alaphoz csatoltatott, azzal együtt egy ezéla leendő kezelésre.

Az egyes kisebb számadások, mint az iskola főnöki, iskolai és egyházi nyomtatványok, segédlelkészi átalány, családi törzskönyvi ívek, patrocínium, stb. számadásai megvizsgáltattak és jóváhagyattak.

Az új kollégium épületének elérhető részei 170.000 K. értékig tűzkár ellen biztosítottak.

A Berde alpból a végrendelet szerint évenként 1000 K. jutalomdíj adandó ki egy kollégiumi tanárnak. Ez összeg 1900/1. tanévre Benezédi Gergely és 1901/2. tanévre Kovács János tanároknak adatott ki.

A székely egyleti takarékpénztár csőd ügyében a szükséges intézkedéseket megtenni egyházunk részéről jogtanácsos bizatott meg. A betét tőkének 25%-a kiutaltatott.

Egyházközségeink és iskoláink pénzvagyonának elhelyezéséről és kezeléséről E. K. Tanácsunk az adatokat összegyűjtötte. A kezelés és elhelyezés körüli szükséges intézkedéseket ezután fogjuk megtenni.

Egyházunk köz- és nyugdíjpénztáránál levő tőkepénzekre vonatkozólag az E. K. Tanács kimondta, hogy 340.000 K. értékű papirokba fektetendő s megjelölje a vásárlandó értékpapirokat.

A bányabükki birtokot a kolozsvári Konez-alaptól a Berde kezelési alap átvette. E. K. Tanácsunk intézkedett, hogy e birtokot terhelő törlesztéses kölcsön is a vásárló alap terhére fizetessék ki.

A kollégiumi konviktus javára tett adományok mind beutaltattak a közpénztárba és pénztárnok affia felhivatott, hogy a konviktsi összes alapokat kezelje együtt a többtől elkülönítve és számoljon úgy el azokról.

A mélt. és Főtiszt. püspök úr számadásos jelentése a kezelése alatt álló „Dávid Ferencz“ és „Ezredéves“ alapokról jóváhagyó tudomásul vétetett.

Volt szerencsénk a múlt évben bejelenteni, hogy Vajda-Hunyadon 1901. aug. 23-án elhalt Konez Judith végrendeletében vagyonának nagyobb részét egyházunknak hagyományozta. A hagyatéknak

ügye le van bonyolítva; csupán az illeték kifizetése nincs még elintézve. Az alapítvány életbeléptetésére külön javaslat fog beterjesztetni. Tekintettel a hagyatéki birtok kezelésének nehézségeire, E. K. Tanácsunk azt is eladónak tette, az eladásra vonatkozó beterjesztett egyes szerződéseket jóvá is hagyta. A néhai alapítványt tévőnek olajfestményü mellképét megfestettük és az E. K. Tanács teremben elhelyeztük.

A kollégiumi szertárak berendezésére és felszerelésére 3 év alatt kifizetendőleg 3252 kor. szavaztatott meg és utaltatott ki a közalap terhére.

A gazdaságok 1902. évi költségvetései jóváhagyattak.

A f. tanév elejével középiskolai két tanárunk lépett nyugalomba. Benczédi Gergely főgymnásiumi tanár 36 évi buzgó és László József sz. kereszturi gymnásiumi tanár 31 évi lelkiismeretes szolgálat után. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr mindkettőnek a nyugdíját f. évi szept. 1-től utalványozván, fizetések beszünttetettek. E. K. Tanácsunk nyugalomba vonulásuk alkalmából mindkettőnek kifejezte elismerését. Külön beterjesztésben róluk még megemlékezünk.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 6000 kor. államsegélyt utalt 1902. évre a sz.-kereszturi gymnasium számára. Ennek felhasználása a 39—1901/Főt. számú határozat értelmében megrendeltetett. Csiky Istvánnak, kit a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a középiskolai tanárok nyári szünidei tanfolyamára felvett, ez alaphól 100 kor. segély utaltatott.

A kolozsvári főgymn. javára utalt 32000 kor. államsegély a vonatkozó szerződés szerinti felhasználásra beutaltatott a közpénztárba.

Örömmel jelentjük be a Méltóságos és Főtisztelendő Főtanácsnak, hogy folyamodásunk alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr alapjaink gyarapítására a f. évben 15800 kor. utalványozott. Ez ügyben külön előterjesztés fog tétetni.

Egyéb államsegélyekről a főtanácsi tárgysorozat rendén leszünk szerencsések a jelentést, illetve javaslatot beterjeszteni.

A $4\frac{1}{2}\%$ -os állami értékpapírok a f. évben konvertáltattak. Egyházunk illető értékpapírjait mind *járadék kölcsönökre* konvertáltattuk és semmit se fizettettünk ki készpénzben. A konversio ügyében az egyházközségeknek is megadtak a szükséges utasítások.

Az újonnan épített kollegiumban egy tanévet eltöltöttünk. Az internátus és konviktus új intézetben, új viszonyok és szabályzatok mellett, beindítottak. Az úgynevezett *próba éven* túl vagyunk. Érezzük, tudjuk, hogy sok változtatni, sok módosítani való van és lesz, de reméljük, hogy Isten segedelmével az előnkbe toluó feladatoknak megfelelően.

A régebbi alapítványok és adományok, továbbá egyes jöltevőink újabban tett kegyes alapítványai és adományai folytán abban

a szerencsés helyzetben voltunk, hogy a kollegiumi konviktusban számos szegényebb és jógyekezetű tanulót láthatunk el éllemezéssel. A kedvezményes helyekre a múlt 1901—2. tanév elején felvételre egész, háromnegyed, fél és egy negyed kedvezményre, együtt 69 tanuló 8000 k. javadalomra; az 1902—3. tanév elején pedig 85 tanuló egész ingyenes, $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{4}$ kedvezményre, ez ideig 9500 kor. javadalomra. Isten jóvoltában és hűveink áldozatkészségében bizva, reményünk van, hogy évről-évre a jótékonyság asztala több és több tehetséget fog megmenteni s felnevelni Egyházunk, hazánk, társadalmunk javára. E helyen is felemeljük a konviktus érdekében egyházunk tagjaihoz kérés szózatunkat. Ne engedjék a pusztában hangzani el a kiáltó szót! A miképen egyesülünk a *szeretetlenben*, úgy egyesüljünk a *jótettekben* is!

Tandíja és internátus díja több tanulónak engedtetett el. Csúpán Kolozsváron, e czímen a papnövendékek egyetemi tandíját is számítva 4448 kor. 60 fill. engedtetett el. A papnevelő intézetben lelkeszi szigorlatot tett *egy* és alapvizsgálatot *négy* papnövendék. A Murányi Farkas Sándor és neje alapítványból 100 kor., mint kezdő és arra érdemes lelkésznek, Adámosy Gábornak adatott ki.

A kollegiumban felügyelő tanároknak alkalmaztattak Tóth Ernő és Pap Domokos tanárjelöltek.

A tankerületi főigazgató meglátogatván mindkét középiskolánkat; örömmel jegyezzük fel e helyen is, hogy látogatásáról felvett jegyzőkönyvben kolozsvári kollégiumunk épületét palotaszerűnek s benne a rendet és tanítást mintaszerűnek nyilvánította. Kereszturi gymnasiumunkra vonatkozólag több hiányról tett említést, kifejezvéen azon hitét, bizalmát, hogy ha egyházunk a kolozsvári kollégium berendezésével készen lesz, a sz.-kereszturi gymn. rendezése ügyével is behatóan fog foglalkozni. E. K. Tanácsunk megtette már a kezdő lépéseket a középiskolánk fejlesztésére, építkezésére és berendezésére vonatkozólag. A telek kibővítése szempontjából földbirtok vásároltatott.

Csifó Salamonnak az „Ó- és új-szövetségi bibliai történetek“ czimű művét E. K. Tanács megbíráltatta s a bíráló bizottság véleménye alapján az I. II. gymn. reál, polgári fiú- és leányiskolákban tankönyv gyanánt elfogadta s használatát elrendelte.

A kollégiumban öt évenként tartani szokott „jóltevők emlék-ünnepé“ a múlt tanévben megtartatott. Ez alkalomra jóltevőink közül bölöni Farkas Sándor életrajzát dr. Kiss Ernő főgymnasiumi tanár írta meg és olvasta fel.

Demeter Dénes h.-karácsonfalvi lelkész „konfirmációi emlék“ czímen könyvet adott ki. E mű megvételre ajánltatott lelkészeinknek, egyházközségeinknek s lelkészeink utján a szülőknak.

Iskola államosításra, illetve községivé változtatásra szerződéses hagyattak jóvá a vadadi és haranglábi egyházközségeknek.

Iskola létesítésre, tanítói állás szervezésére engedély adatott Jobbágyfalvának.

Sajnálattal kell jelentenünk, hogy egy theologiai új tanári állás költségeire E. K. Tanácsunk még ez ideig fedezetet találni nem tudott. Ezért ez ügyet ez idő szerint kénytelen volt levenni a végrehajtás teréről.

Dr. Szolga Ferencz sz.-kereszturi tanár 571 kor. 36 fill. értékű tárgyakat ajándékozott odavaló gymnasiumunk természetrajzi szer-tárának. E. K. Tanácsunk kifejezte ezért a maga köszönetét.

Végül tisztelettel jelentjük, hogy a tanügyi és gazdasági álla-potokról külön jelentést fogunk az E. Főtanács elé terjeszteni.

Ezekben volt szerencsénk a jelentést teljes tisztelettel meg-tenni. Kérjük a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanácsot, méltóz-tassék azt jóváhagyólag tudomásul venni.

G y ö n g y m o n d a t o k.

(Újkori íróktól)

H a t a l o m.

Királyok, esászárok, pápák Isten nevében aláírnak ma egy szép egyezményt, — s ugyanezek holnap háborut inditnak. S miért ezt? mert ők a kegyességgel és jóhittel nem sokat törődnek, — egyetlen istenök az érdek. *Voltaire.*

Természeti hajlama van az embernek arra, hogy sajátjának tekintse azt, a mi hatalmában áll. *Voltaire.*

A hatalom apja — a kívánság vagy remény — valóságos lángszellem; abban férfias nemzőerő van és oly szomj, mely soha el nem oltható. *Chateaubriand.*

Az ember nem méltó a hatalomra, ha azt magáért szereti s nem másokért, — mikor arra csak a maga kiváltságaiért és hiúsá-gaiért áhitozik, nem pedig az akadályokért és kötelmeiért. *Girardin.*

A hatalmast a nagyok mindig pártolják; ők egymást támo-gatják, — az erőtlen el van nyomva; ők urai a törvénynek, melyet ők magyaráznak. *Voltaire.*

A rablás és kevélység a föld istenei. *Voltaire.*

Nagy rangnak, gazdagságnak, lángésznek, hatalomnak csak annyiban van joga hozzánk, a mennyiben használhat. Királyok, gazdagok, nagyok minket meghódíthatnak, megvakíthatnak, de csak jótét által. *Helvetius.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Áhitat és szeretet. Vallásos és családi költemények. Irta: *Szabolcska* Mihály, kiadta a Magyar Prot. Irod. Társaság. 227 l. 8 r. A mint a cím is mutatja, a neves költőnek vallási és a családi életre vonatkozó költeményei vannak összegyűjtve e kötetben. A vallásos szellem üdítő fuvallata érzik költeményeiben. S ha itt-ott a kétség hangja is megszólal, ez is arra van, hogy a hitnek értéke annál inkább meglássék. Kár, hogy olyan kifejezéseket is használ, melyeket nem az evangéliumból, hanem máshonnan vett. A „Szentlélek Isten“ helyett, a tartalmat tekintve is, bátran irhatta volna: Istennek szent lelke. Egyébként a költemények a hitnek, szeretetnek, a keresztény életnek nyilatkozatai. Szépek és épületesek. „Dal a kis Demeter Rózsikáról“ a sok szép között is különösen megkapó. Ára 2 kor.

Csakugyan a *Szóts* Farkas szerkesztésében megjelent a **Koszoru** 82—90. füzete. Népies kiadványok, a nép számára jól írva: „Jellem, munka, takarékoság.“ „Erős várunk az Isten.“ „Hervey Jakab és Asztalos Tóth János.“ „Vásárhelyi Makó István hitvitája Sámbar Mátyás jezsuitával.“ „Saul megtérése.“ „Hú mind a vérpadig.“ »A két biblia.“ „A hit megtart.“ „Hogyan vezesse az anya gyermekét?“ Egy füzet ára 8 fillér.

A „**Szabadelvü** **gondolkozás a XX. sz. kezdetén**“ című, Ferencz József püspök által kiadott könyvről a „Prot. Szemle“ ismertetésében ezeket írja: „Egészben véve érdekes és tanulságos könyv ez, mely sok jó gondolatot közöl és ébreszt. Az unitárius lelkészek és tanárok jó munkát végeztek e könyv lefordításával, melynek elolvasásánál nem igen lehet érezni, hogy fordítás van kezünkben. S ha nem is értünk e munkával mindenben egyet, ha kifogásoljuk is tulzásait s egyoldalú unitarismusát, készséggel elismerjük, hogy hasznos és olvasásra érdemes könyv ez, melyet még az irány ellenesei is haszonnal olvashatnak.“

Prot. Árvaházi Képes Naptár. 1903. Szerk. *Kenessey* Béla. Kiadja Hornyánszky Victor. Ára 60 fillér. A naptári részen kívül Tisza Kálmán, Darányi Ignác, Hegedüs Sándor főgondnokok képét és életrajzát hozza a mind terjedelmesebbé váló naptár. Ezeken kívül közöl képeket és rövid magyarázatokat Zrinyi Miklós és Bethlen Gábor szobráról, Tóthfalusy Kis Miklós siremlékéről, Tompa Mihály szobráról, Luther és Zwingli képeit stb. és több olvasmányt. Hanem, hogy a lourdes-i gyógyviz csodatevő erejében mennyire bízik a szerkesztő, azt igazán szeretnők tudni, mert a „Hirdetések“ közt az is helyet foglal.

Theologiai Szaklap. Szerk. *Raffay* Sándor, *Hornyánszky* Aladár, *Pokoly* József és dr. *Tüdös* István tanárok. Megjelenik negyedévenként Pozsonyban. A lap célja a theol. tudomány szakszerű művelése. Felöleli a theologia minden ágát, a systematika, exegetica, történelmi és gyakorlati theológiát. Részletek kidolgozását akarja elősegíteni, hogy alapot vessen nagyobb theologiai műveknek, melyeknek a magyar irodalomban nem nagy számmal vannak. Itt közöljük az első füzet tartalmát: Jes. 1., 2—17. szerzettetési ideje és magyarázata. Hornyánszky A.-tól: János követsége Jézusnál. Dr. Masznyik E. Acta 15, 38. Raffai S. Tanulmányok Augustinusból. Dr. Tüdös I. A pár-bérügy megoldása. Dr. Raffaj Ferencz. Jézus Krisztus a nevelés elve. Dr. Schneller Istvántól. Lapszemle. Könyvismertetés. A Theol. Szaklap ára 6 korona, theologusoknak 4 korona.

KÜLÖNFÉLÉK.

Mátyás, az igazságos. A vallásnak sokat jelentő ethikai tartalma e czímben. A legfőbb erény jelzője. Igazságos, nagy ember volt Mátyás, a magyaroknak ezelőtt mintegy négyszáz évvel uralkodott királya. Úrnak és jobbnagynak egyformán osztotta a törvényt. A későbbi kor mondákat szólt róla. Fönmaradt hire, igazságossága. Nagy hadvezér is volt; háborút viselt török, cseh és német ellen és mindig győzelmesen. Szerette a tudományt és művészetet. Udvaránál nem volt akkor elsőbb helye a műveltségnek Európában. Bevitte a nemzet életébe a renaissance-t, mi előkészítette a vallási megújulást, a reformatiot. S e fényes történelmi alak érezbe öntve ott díszlik most szülővárosa, Kolozsvár főterén. A nemzet fiainak és leányainak adományából készült felséges szobra, melyet oct. 12-én József Ágoston főherczeg, a király képviselője, a miniszerelnök, ministerek, országgyűlési képviselők, az egyházak püspökei, megyék és városok küldöttei jelenlétében nagy ünnepélyességgel lepleztek le. Ott áll a remek szobor, Fadrusz műve, hogy hirdesse a nagy király és a művész dicsőségét. Ezeren és ezren bámulják a művet, de talán senki nagyobb gyönyörrel, mint az a költői lelkű ősz honfi, kinek szerencsés pillanatban jött inspirációjából született a Mátyás-szobor . . . Ferencz József király a leplezés alkalmából Fadrusz János művészt a „III. osztályú vaskoronarend“-del; Nagy Lajos unitárius főjegyzőt, ny. tanárt, ki a szoborállításnak kezdője és a szoborbizottságnak pénztárnoka volt, „kir. tanácsosi czímmel“; Pákey Lajos építész-mérnököt a „Ferencz József-rend lovagkereszt“-jével tüntette ki.

Jókai Mór az Erdélyi Irod. Társaság gyűlésén. A Mátyás-szobor leplezése alkalmából az E. I. T. díszülést tartott, a melyre meghívta a nemzet nagy íróját is. Az unitárius kollegium dísztermében, melyet Ferencz József püspök készséggel bocsátott az irod. társaság rendelkezésére, nagy közönség gyűlt össze. Szamosi János elnök az ünnep jelentőségét fejtegetve megnyitotta az ülést s örömét fejezte ki azon, hogy Jókait is körükben üdvözölhetik. Jókai, kit már a kollegiumba lépésekor az ifjúság, élén az igazgatóval és tanárokkal, lelkesen

fogadott, ekkor szólásra emelkedett és ily értelemben beszélt: Templomban vagyunk, mondotta, az iskola falai között, melyet ihlet tölt be. Én úgyis mint író, úgyis mint hazafi és politikus hirdetője voltam mindig a szabadságnak, mely a művelődés terjesztésével, a hazaszeretettel és istentisztelettel párosul. Ebben a törekvésben legközelebb találtam magamhoz az unitárius vallásfelekezetet, mely mindig előljárt a hazafiságban és a tudomány művelésében, s mely bár nem tartozik a gazdag felekezetek közé, a művelődésnek e szép épületet emelte. Kívánom, hogy a felekezeti békesség keretében a vallásfelekezetek versenyezzenek az istentiszteletben és a közművelődés terjesztésében. Mátyás királyról Bartha Miklós mondott szép és mélyreható beszédet, melyben jellegző vonásokkal festette meg Mátyás világtörténelmi jelentőségű nagy alakját s a magyar faj őseréjét.

II. Vilmos német császár theológiája. A berlini udvar theologiai álláspontja szigorú orthodoxismus volt. Most az udvar vallásos nézete, mint a német lapok írják, átalakuláson megy át. Vilmos császár mindinkább enged a régi szigorú orthodoxiából. A híres Haruack tanár, a „Kereszténység lényegé“-nek szerzője szívesen látott vendég az udvarnál. A császár gyakran hívja meg szűkebbkörű társaságba asztalához és külön is többször fogadja hosszabb beszélgetésre.

A róm. kath. congressuson, melyet oct. 15 én tartottak Budapesten, Zichy János elnök megnyitójában így nyilatkozott: „Megvan az egész világon a törekvés az államok életében, hogy funkcióiknak szellemét mindinkább függetlenítsék a katolikus szellemtől és így elválasztják az állam anyagi erőt a társadalom egy nagy részének erkölcsi életnyilvánulásától. Ezt a bajt csak úgy lehet legyőzni, ha a katolikus társadalom állandóan functionál, öntudatos tevékenységet fejt ki és egy oly *hatalmas tényezővé* válik az államban, melylyel annak minden körülmények közt számolni kell, mely nélkül semmiféle irányzat uralkodóvá egyáltalán nem válhatik“. Szóval a néppárti r. kath. főúr azt óhajtja, hogy a róm. katholicismus hatalmasabb tényező legyen. Pedig annál is nagyobb tényezőiséget akarni a r. katholicismus számára, mint a milyent Magyarországon élvez, ettől már csak egy lépés a középkori állapot, melynek árnyéka, vagy ultramontán látásban varázsa ott is lebeg ama mondásán, hogy a r. katholicismus nélkül semmiféle irányzat uralkodóvá ne válhassék. Ezt itt politikai értelemben érti a néppárti főúr, de hát ebben benne van a vallás is, mert az ultramontanisban a kettő egy.

A franciaországi szentszív-imádókhöz XIII. Leo apostoli levelet küldött. Az őskereszténység egyházi atyái a pogánysággal szem-

ben védték a kereszténységet. Róma mostani egyházfejedelme pogány-cultust szentesít. A párisi érsek tudomására hozván a pápának, hogy a párisi egyházmegye híveihez és a püspökökhöz felhívást intézett arra nézve, hogy sept. első szerdáján ünnepélyesen újítsák meg Franciaország fogadalmát Jézus szent szíve iránt. XIII. Leo az érsekhez „La Semaine religieuse de Paris“ hivatalos részében tett közlés szerint ezt írta: „Valódi örömmel olvastuk legutóbbi leveledet. Az újabb bizonyítéka annak a nagy buzgóságnak, a melyet Franciaországban a vallásos érdekek védelmére nézve mindig mutattál. Mi bizonynyal osztjuk a megpróbáltatást, melyet a jelen szomorú helyzetben kell kiállanod; de egy remény növelje bátorságunkat, a remény látni az édes Jézust, kinek szent szívének szenteited újra Franciaországot, a remény az ő könyörületeségéről való emlékezésben és abban, hogy ő békét ad a lelkeknek, melyek arra vágyanak. Vajha a mi apostoli áldásunk záloga lenne a békének! Szívünk teljességéből küldjük áldásunkat az Úrban néked kedves fiúnk és Franciaország összes katolikusainak. Kelt Rómában, Szent-Péternél, MCMII. sept. VI-ikán, pápaságunk huszonötödik évében. XIII. Leo P. P.“

A franciaországi helyzetről. Brunetiére a „Revue des deux Mondes“-ban a francia kormánynak a r. katolikus szerzetrendek elleni eljárását a nantès-i edictum visszavonásával hasonlította össze. Alaptalan hasonlítás, melyre nem szükség czáfolatot írni. De az igenis szükséges, hogy a franciaországi helyzetet a mi tanulságunkra is helyesen ismerjük. Franciaországban a róm. katolikus egyháznak törvényes létele azon a concordatumon nyugszik, melyet a köztársaság első consula, Bonaparte Napoleon 1802-ben a római szentszékekkel kötött. Az állam akkor átvette a papság javadalmazását. Az állam feje nevezi ki a püspököket és az illető püspökök ajánlatára a papokat. A püspökök a vallásügyi minister alatt állanak, a kinek engedélye nélkül egyházmegyéjüket el nem hagyhatják. A pápának minden hivatalos közlése csakis a vallásügyi minister hozzájárulásával történhetik. Egy rend sem települhet le, egy rend, egy egyházi testület sem alakulhat az államfő engedélye nélkül. Napoleon szorosán tartotta magát a concordatumhoz és határozataihoz, melyeket a római szentszék sokszor meg akart kerülni. A Bourbonok alatt a róm. kath. egyház ismét hatalmasabb lett, s különösen X. Károly alatt. Lajos Fülöp idejében a püspökök mindig készen álltak a harezra és a mikor a miniszterrel daczollhattak, örömet tettek azt. — Napoleon a nyilvános oktatást az állam számára foglalta le. Csak egy egyetem volt — universitè de France, s annak főmestere a közokt.-ügyi minister. Az akadémiák facultásaikkal, a

lyceumok és collegiumok a közokt. ministertől függtek. A népiskolákról a politikai községek gondoskodtak. Az azután jövő kormányok is a concordatum értelmében jártak el. Lajos Fülöp alatt is semmit sem akartak tudni a ministerek oly szabadságról, mely a pápa zászlójának elsőségét adja. De bekövetkezett Franciaországra az 1848-iki forradalom s Lajos Napoleon elnöksége. Az ő nagy előde, nagybátyja megtartotta hatalmát a pápa és az egyház felett. Nála azonban hiányzott a diadalmas hadvezér dicsősége, ezért az egyházat igyekezett megnyerni és céljára fordítani. Ez sikerült is neki, mikor az ultramontanoknak az oktatás szabadságát megígérte. 1856-ban a Falloux törvényjavaslatát elfogadták és a jezsuiták számára megnyílt az út. Az ultramontanok nem is késtek azzal, hogy az alkalmat fölhasználják. A III. Napoleon császársága alatt a kolostorok, mint gombák nőttek ki a földből. Egyházi testületekkel az egész Franciaországot behálózták. A községekbe r. kath. iskolákat állítottak, melyeknek tanítói kevesebb fizetéssel megelégedtek, mint a mennyi fizetése az állami tanítóknak volt. Az új tanítóktól senki sem kérdezte, hogy van-e minősültségük. A tanítást reggel hét órakor azzal kezdték, hogy a „rózsa-lánczszal“ imádkoztak s azután tanító és tanítványok együtt misére mentek. S a tanítás csak abból állott, hogy szavakat magoltattak. Tizenhárom éves korukban elengedték a gyermekeket az iskolából. Párisban a jezsuiták természetesen előkelőbb intézetekről gondoskodtak és különösen a mennyiségtant jól tanították. Tanítványaikat aztán a katonai iskolákba vitték és az „Ecole polytechnique“ és az „Ecole de Saint-Cyr“ több ideig klerikális befolyás alatt állottak. Csoda-e, kiált fel a francia viszonyoknak egy alapos ismerője, hogy ha a francia polgárság végre belátta, hogy honnan származik a rossz, mely az 1870-iki romlást előidézte. A gyóntatószék és Lourdes ellenére is sikerült az észretért polgárságnak oly képviselőket választani, kik egy messzebb néző és teljesen hazafias kormányt készek támogatni. Franciaország protestansai csak örülhetnek, hogy az ultramontan sötétség kezd oszladni.

Loyson Hyacinthe Krisztusról. Mintegy harmincz éve, hogy a párisi „Notre Dame“ és „Madeleine“ templomok híres szónoka az ultramontan catholicismussal szakított. A lefolyt harmincz esztendő még inkább megérlelte benne azokat a nézeteket, melyek a csalhatatlan pápás egyháztól való megválását előidézték. Hadd álljanak itt a Krisztusról tett legutóbbi nyilatkozatai: „Minő értelme van az új szövetségben a Krisztus istenségének? Ne feledjük, hogy az új szövetség

mindig úgy szól Krisztusról, mint Istenfiáról és sohasem, mint magáról az Istenről. „Ez pedig az örökélet, mondja ő, hogy tégedet egyedül ismerjenek igaz Istennek és a kit elbocsátottál, Jézus Krisztusnak.“ (Jan. 17., 3.) A szent gyermek ezelőtt tizenkilencszáz évvel született Máriától Bethlehemben, felnőtt Názárethben és keresztülment a közös emberi természet minden physikai és erkölcsi tapasztalatain. Ett, ivott, érezett fáradságot, szenvedett fájdalmat és halált; az emberiség többi részétől csak egyben különbözött — igaz, hogy ez nagy különbség — abban, hogy bár kísértetett, de nem vétkezett. De lehet-e esztelenség nélkül, vagy inkább káromlás nélkül azonosítani őt az örökkévaló, végtelen lényvel, a testtelen Szellemmel, ki az eget és földet teremtette, ki lenni fog akkor is, mikor azok elmúlnak és volt akkor is, mikor azok még nem teremtettek. Az ifjunak, a ki előtte térdre borult és úgy üdvözölte, mint „jó mestert,“ a Názárethi Jézus eztmondotta: „Miért mondasz engem jónak? Nincs jó több, hanem csak egy, az Isten.“ (Márk. 10., 18.) Az apostoloknak meg elhagyásuk előtt nem azt mondta-e, hogy az ő Atyja az ő Atyjuk és az ők Istene az ő Istene? (Ján. 20., 17.) És a mikor zsidó ellenfelei faggatták (Ján. 10., 24–28.), hogy mondja meg nekik tisztán, hogy ki legyen ő, Jézus mindenek előtt az Atyával való egységét hangsúlyozta, de az Atyát azért magánál nagyobbnak lenni mondotta, (Ján. 14., 28.) oly egységről szólt, mely nem az ő különös sajátja, mert úgy imádkozott, hogy az ő igaz tanítványai is osszák ez egységet; és hogy az embereket is arra indítsák, hogy ez egységet osszák, ez a keresztény vallásnak fontos célja. „Könyörgök,“ mondotta, „hogy a kik hisznek én bennem, egyek legyenek, miképpen te Atyám én bennem és én te benned, hogy ők is mi bennünk egyek legyenek.“ (Ján. 17., 20. 21.) Ő magának más címet nem igényelt, csak ezt: „Istenfia.“

És annak a meghatározásnak, a mit magáról adott, több tekintélye van, mint az egyházi zsinatok meghatározásainak, és követőinek ahoz kell, hogy ragaszkodjanak. E meghatározásnak semmi köze a sokaság „orthodoxijával“ akár katolikusokéval, akár protestansokéval. Az ők meghatározásaik a keresztényeket a polytheismusba és bálványimádásba vezetik vissza. „A kik az Istent imádják“, mondotta a samaritánusnak Krisztus, „szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.“ De az újkori keresztények közül is sokan emberi és testi alakban imádják őt, sőt a Krisztusnak látható formáját teszik az Isten láthatatlan és mindenütt jelenvaló természete helyébe. Ez nem úgy volt a régi egyházban, mert mint Origenes beszél (Az imáról írt könyv. XV.

fejezetben), az ő idejében, ezerhétszáz évvel ezelőtt, a keresztény egyház nem imádkozott a Fiuhoz, hanem csak az Atyához. Krisztus a közbenjáró és főpap volt az ő istentiszteletükben, de nem az imádás tárgya. Ez egyszerű keresztény imádatból való eltérés, az Isten helyébe embernek helyezése a kereszténység nagy apostasiája . . . Szakítsunk e bálványimádással; és hogy Krisztusnak igaz tanítványai legyünk, imádjunk úgy, mint Krisztus, imádjuk „az ő Atyját és a mi Atyánkat, az ő Istenét és a mi Istenünket.“ -- Csodálatos Jézus! te az Istenfia vagy, „az első szülött sok testvéreid közt“ és mégis az ő egyetlen szülött fia, egyetlen a vele való kivételes egységednél fogva és emberi nemünkhez lett hasonlíthatlan küldetésednél fogva. Ámbár emberfia, nem engednél meg, hogy imádjuk emberségedet. Istenfia, a te emberi életed titkos szentélyében imádjuk az Atyát. Én részemről, mint ama szeretet tanítvány, ki kebledre borult s ki a te látásodon Patmosban „leesék lábaid előtt, mint egy holt,“ arcczal a földre borulok előtted. És a keresztény korszakok szentjeivel és látnokaival és az égi sergekkel kiáltok tehozád utolsó leheletemig; hozzád, a ki igaz tanubizonyosság vagy és a ki sohasem vezetsz téves útra; hozzád, ki a halált legyőzte s a kivel nekünk is életünk van, a ki minket királyi papsággá tett az Istennek, az Atyjának.“ „Neki legyen dicsőség és hatalom mindörökkön örökké!“

Virchow. Németország nagy természettudósa sept. hónapban hetven éven túl terjedő korában bevégezte munkásságát. Hozsú életének legnagyobb vívmánya: a sejt-elmélet megalapítása. Tapasztalatokon épült és a tapasztalatban bevált termékenyítő elv, törvény. Virchow szabadelvű természettudós volt, a szellemi szabadság egyik szószólója és követője. Egy úton haladt Du-Bois Reymonddal s Haecckel, a fejlődés-elmélet szélső képviselője ellen éppen úgy állást foglalt, mint Stöcker, a tulzó orthodoxia apostola ellen. Elismerte, hogy a természettudományak megvannak a maga határai, a melyeken túl nem léphet; de másfelől felismerte azt is, hogy a vallásban nem az orthodoxia az a határ, a melyen túlmenni nem lehet. Az egyháznak és vallásnak nem volt ellenese, hanem csak annak, a mi abban megromlott. A jogosult előhaladást a vallásban is kívánta.

Angol papok forradalma. A római katolikus egyház modern történetének úgy lehet, érdekes és szenzációs fejezete lesz az a mozgalom, a melyet százötven angol katolikus lelkész indított meg. A mozgalom élén O'Holloran Rikárd ealingi plébános áll, a mozgalom czélját pedig Galton lelkész a „Fortinghtly Review“-ben megjelent cikkben fejtette ki. A mozgalomnak az a czélja, hogy az angol katolikus püspököket ne a pápa nevezze ki, hanem maguk az angol papok válaszsák. Azt állítják, hogy erre joguk van a kánoni jog és a régebbi egyház ama szokása alapján, hogy szükség esetén a lelkészek választották a püspököket. Tudnivaló, hogy épp e kérdés körül forgott a katolikus

egyház hosszú, belső harcza, míg a kérdés a pápai hatalom javára nem dőlt el. A római kuria ebben a kérdésben nem engedhet az angol papoknak és nem lehetetlen, hogy ennek legalább részben szakadás lesz a következése.

Maga a czikk, a mely a százötven lelkész véleményét képviseli, hallatlan támadás a római kuria ellen, még pedig oly keserű szavakkal, a milyenekkel csak válságos időkben támadták az egyházat. A czikk először kifejti a római katolikus püspökök és lelkészek izolált helyzetét Angliában. A mióta a protestantizmus ott teljes győzelmet aratott, a pápai egyház nem sokat törődött angol híveivel, papjaival. Csak mióta megszorodtak és az egyház számára egyre növekedő anyagi jövedelmet jelentettek, kezdett a római kuria nagyobb gondot fordítani az angol püspökökre. Az episzkopátust átalakította. Meghagyta a püspököknek a püspöki címet, de a püspökök állásuk szerint voltaképp csak egy vagy két római kongregáció alázas kliensei (dependents). Hivatalukat „Isten kegyelméből és az apostoli szék kedvezéséből” viselik.

— Azok — mondja a czikk, — a kik szerencsésen megnyerték az „apostoli szék kedvezését”, vigan eveznek előre az egyházi jövedelmek és hasznok úrjában. Róma minket felelősség nélkül kormányoz, mintha valami ausztráliai sziget benszülöttjei volnánk . . . A lelkészség csupán pénzgyártó gép a püspökök és a kuria kezében. Rómába hasztalan fordulnánk felebbezással. — A czikk ezután a szerzetrendek ellen támad, a melyek Angliát szerinte elárasztották. E tekintetben a cikknek már mérgezett nyílai vannak. Különösen a jezsuitákat és az egyre szaporodó kongregációkat támadja. A cikknek egyes passzusai már Luther és Tetzl vitáira emlékeztetnek, miut ez is:

„A hamis ereklyékkel, bűnbocsánatokkal és misékkal való kufárkodás a huszadik században épp olyan, mint volt a tizenötödik században“.

A biblia. Az angol bibliaterjesztő társulat a minapában ünnepelte Londonban megalapításának kilenczvennyolczadik évfordulóját. A társulat 1804-ben keletkezett, azóta szakadatlanul és egyre nagyobb arányokban működik. Az ő érdeme, hogy a biblia ma már 340 különböző nyelven és különböző dialektusban jelenik meg. A fordításra, revidiálásra és terjesztésre 98 év alatt háromszáz millió koronát költött a társulat; eladott ez idő folyamán több mint 170 millió bibliát. Kezdetben a társulat működése nagyon csekély és kisterjedelmű volt, de egyre nőtt és fejlődött. 1901-ben a társulat már 850 kolportört foglalkoztatott a külföldön a biblia terjesztésével és csak ebben az esztendőben másfélmillió példányt adtak el. A kolportázs költsége több volt kilenczszáz ezer koronánál, a társulat egész kiadása volt 4,730.700 korona, összes bevétele 4,430.820 korona, a hiány tehát 300.000 kor., a mi azonban egyáltalában nem jelent veszedelmet. Önkéntes adományokkal fedezik. A társulat 200.000 koronánál többet költ évente az Angliában őrzött vallási vonatkozású okmányok, régi irások megóvására.

Szép adományok. *Hegedüs Sándor* a dunántúli ref. egyházkerület főgondnoka beiktatása alkalmával a pápai ref. tanintézeteknek és a pápai ref. egyházközségnek összesen: huszezer koronát adományozott. *Gr. Tisza István*, a szalontai ref. egyházmege főgondnoka édes atyja *Tisza Kálmán* emlékére a geszti ref. egyházközségnek negyvenezer koronát érő, teljesen felszerelt óvodát adott.